

Б.Қ. Турмашева, С.С. Салиш, Т.Н. Мирук

ДУНИЯТОНУШ

Умумий билим беридиған мектәпниң 1-синипи үчүн
дәрислик

1

Қазақстан Жумһурийити Билим вә пән
министрлиги тәвсийә қилған

Алмута «Атамұра» 2021

УДК 373.167.1

ББК 20.1 я 71

Т 81

**Башланғуч билим берши сәвийесиниң 1–4-сипаттыры үчүн
«Дуниятонуш» пәнниниң үйециләнған мәзмұндики
Типлиқ оқытуш программасыға мұвапиқ тәйярланды**

Шәртлик бәлгүләр:

Соаллар вә
тапшуруқлар

Муһакимә
қилинчлар

Ядигерларда
сақлаңлар!

Бу қызық!

Биливелинчлар!

Өзимиз
орунлайли!

Жүплүк иш

Топлуқ иш

Тәтқиқ
қилинчлар

Пәхәс
болуңлар!

Турмашева Б. Қ. вә б.

Т81 Дуниятонуш. Умумий билим беридіған мектепниң 1-сипаттыры үчүн дәрислик/ Б.Қ. Турмашева, С.С. Салиш, Т.Н. Мирук. – Алмута: «Атамұра», 2021. – 112 бәт.

ISBN 978-601-10-0000-0

ISBN 978-601-10-0000-0

© Турмашева Б.Қ., Салиш С.С.,
Мирук Т.Н., 2021
© «Атамұра», 2021

МУНДАРИЖӘ

Киришмә 5

I. ӨЗӘМ ҢӘҚҚИДӘ

1-дәрис. Бизниң мәктивимиз	8
2-дәрис. Мениң күн тәртивим	10
3-дәрис. Бир һәптидә нәччә күн бар?.....	12
4-дәрис. Аилә һаяти	14

II. МЕНИҢ МӘКТИВИМ

5-дәрис. Мәктәп – ортақ өйүмиз	18
6-дәрис. Маңа мәктәптә оқуш яқиду	20
7-дәрис. Мәктәп қаидилири.....	23
8-дәрис. Мәктәпкә баридиған йол.....	25

III. МЕНИҢ АИЛӘМ ВӘ ДОСТЛИРИМ

9-дәрис. Мениң аиләм	29
10-дәрис. Аилидики мәйрәмләр	31
11-дәрис. Аилә ғәмхорлуғи	33

IV. БИЗНИ ҚОРШИҒАН ДУНИЯ

12-дәрис. Молжалаш дегинимиз немә?	37
13-дәрис. Мениң туғулған өлкәм	40
14-дәрис. Жил пәсиллири	43
15-дәрис. Һава райи дегинимиз немә?	45

V. СӘЯНӘТ

16-дәрис. Қедимий адәмләр қандақ болған вә қандақ яшиған?	49
17-дәрис. Сақлар деген кимләр?.....	51
18-дәрис. Сақ падиша аял Томирис	54

19-дәрис. Адәмләр немә үчүн сәяһет қилиду?.....	56
20-дәрис. Нур-Султан – Қазақстанниң пайтәхти	58

VI. ҮРП-АДӘТ ВӘ ЕҒИЗ ӘДӘБИЯТИ

21-дәрис. Мустәқил Қазақстан.....	63
22-дәрис. Елимниң дөләтлик рәмзлири	65
23-дәрис. Қедимий йезиқлар	68
24-дәрис. «Алтун адәм» немишкә дөләтлик рәмзгә айланди?.....	71
25-дәрис. Мән немини үгәндим, немини билдим?....	73

VII. ТААМ ҺӘМ УССУЛУҚ

26-дәрис. Мениң саламәтлигим .	
Мән қандақ ғизалинимән?	77
27-дәрис. Қедимий адәмләрниң һаяти қандақ өзгәрди?	80
28-дәрис. Адәмләр дайым сода қылдиму?	83
29-дәрис. Бизниң еһтияжимиз билән имканийитимиз	86

VIII. ТЕНИ САҚНИҢ – ЖЕНИ САҚ

30-дәрис. Мениң саламәтлигим. Шәхсий гигиенам.....	91
31-дәрис. Өйдә қандақ хәвп-хәтәр болуши мүмкин?.....	93
32-дәрис. Тәбиәткә чиққанда өзәңларни қандақ тутушуңлар керәк?.....	96
33-дәрис. Мән немини үгәндим, немини билдим?....	98
Тест тапшурұқлири	102
Глоссарий.....	105
Әдәбиятлар тизими	110

Қиммәтлик оқуғучилар!

Дуниятонуш дәрисидә қоршиған дуния билән тонушисиләр. Бизни қоршиған дунияға адәм билән тәбиәт, аилимиз, досталиримиз, устазлиримиз, билим беридиған мәктивимиз ятиду. Аилиниң қандақ яшайдиғанлиғини, ата-ана билән бала арисидики ғәмхорлуқ һәм һөрмәтниң қандақ болидиғанлиғинини, айләвий мәйрәмләрниң нишанлинидиғанлиғинини билидиған болисиләр. Мәктәптә оқуғучи қаидилиригә немишкә әмәл қилиш керәклигини чүшинисиләр.

Адәм тәбиәт қойнида яшайду. Силәр тәбиәт һадисилири билән тонушисиләр. Һава райи билән жил пәсиллири һәкқидә мәлumat алисиләр. Тәбиәткә ғәм-

хорчи болушни вә шуниңға бағлиқ қаидиләргә риайә қилишни үгинисиләр.

Дәрислик бәтлиридә өтмүшкә сәяһет қилип, қедимий адәмләрниң қандақ яшиғанлиғини билидиған болисиләр. Ата-бовилиримизниң өз Вәтинини қандақ қоғдиғанлиғи тоғрилиқ мәлumatлар билән тонушисиләр.

Дәрисликтін өзәңларға лазим әң муһим әхбарат алисиләр, тапшурұқтарни орунлап, билимиңларни пишшиқдайсиләр.

Әжайип вә мәжүзикар дунияни үгиништиki йолуңларға утуқ тиләймиз!

Муәллиiplәr

I. ӨЗӘМ ҺӘҚҚИДӘ

Силәр бу бөләктин:

- мәктәп билән синип һәққидә билисиләр;
- күн тәртивини түзүшни үгинисиләр;
- һәптә тоғрилиқ ейтип, тәвлүкниң немә екәнлигини ениқлайсиләр;
- немә үчүн йеқин адәмлиримизгә ғәмхорлуқ қилиш һаҗәт екәнлигини билидиған болисиләр.

1-дәрис

Тирәк сөзләр:
оқуғучи, синип,
савақдашлар

- Рәсимләргә қараңлар. Кимләр тәсвиirlәнгән?
- Икки топтики балилардин қандақ пәрикләрни байқидиңлар?
- Силәр қайси топтики балиға ятисиләр? Немишкә? Сәвәвини чүшәндүрүңлар.

- Балилар бағчисида балилар немә қиливатиду?
- Балилар мәктәпкә немә үчүн бариду?
- Оқуғучи қандақ болуши керәк екәнлигини ейтип берин෉лар.

Мәктәптиki һәммә бала – оқуғучи. Һәрбир оқуғучи дикқәт билән күзитишни, зеһин қоюп тиңшашни, ядида сақлашни үгиниши керәк.

Оқуғучи йәнә немә қилалиши тегиш?

- Синипта қандақ қаидиләргә әмәл қилиш керек-лигини молжалап ейтىңлар.

Оқуғучилар синипта оқуиду. Синип – силәр оқуидиған бөлмә. Синипта силәр вә силәрниң савақдашлириңлар оқуп билим алиду.

Қайси нәрсиләр дәрис оқушқа, қайси нәрсиләрниң оюн ойнашқа лазым екәнлигини ейтип беринෑлар.

Силәр өзәңлар оқуидиған мәктвиңларни тәтқиқ қилип көрүңлар. У қандақ атилиду? Синипиңлар қайси қәвәттә орунлашқан?

Силәр мәктәптә билим билән тәрбийә алидиғи-ниңларни унтумаңлар.

2-дәрис

Тирәк сөз:
күн тәртиви

МЕНИҢ КҮН ТӘРТИВИМ

Силәр:

- күн тәртивиниң немә екәнлигиги – **билидиған болисиләр**;
- күн тәртивини қандақ түзүшни **үгинисиләр**.

- Ыр күни әтигәнлиги, күндүзи вә кәчқурун немә қилидиғиниңларни ейтип беріңлар.
- Рәсимләргә қараңлар. Балиларниң әтигәнлиги, күндүзи вә кәчқурун немә қилидиғинини сөзләп беріңлар.

Күн тәртиви – әмгәк, дәм елиш вә тамақ ичиш вақтингиң рети. Тоғра түзүлгән күн тәртиви саламәтликни сақлашқа ярдәмлишиду.

Бир вақитта ухлап, бир вақитта охиниш керәк. Шу чаңда адәм организми шуниңға үгиниду. Күн-

дүзи өзәнларни яхши сезиш үчүн, уйқуңлар яхши қениши лазим.

Рәссимләргә қараңлар. Адилниң күн тәртиви һәк-қидә ейтип бериңлар. Оқуғучиниң мөшүндақ күн тәртиви боламdu? Немишкә?

Әгәр силәр күн тәртивини сақлисаңлар, көп ишларни қилип үлгирисиләр. Бир күндә мектәп-кә барисиләр, айләңларға ярдәмлиши силәр. Бош вақтиңларда дәм елип, китап оқуп һәм достлириңлар билән ойнаисиләр.

Өзәнларниң күн тәртивини ядиңларға чүшириңлар. Партидишиңларниң күн тәртиви қандақ екәнligини со-раңлар. Униң күн тәртивини өзәнларниңки билән се-лиштуруңлар. Чүштин кейин дәристин башайсиләр. Шу вақитни қандақ өткүзисиләр?

- Оқуғучиға күн тәртивини сақлаш немә үчүн керек?
- Әгәр күн тәртивини сақлимиса, немә болидиған-лиғини ейтип бериңлар.

Күн тәртивигә әмәл қилишни унтуманыңлар! Усаламәт-лигиңларни яхшилайду һәм вақтиңларни тежәйду.

3-дәрис

Тирәк сөзләр:
тәвлүк, һәптә

БИР ҺӘПТИДӘ НӘЧЧӘ КҮН БАР?

Силәр:

- һәптә күнлирини **билидиған болисиләр**;
- тәвлүк вақтини планлашни **үгинисиләр**.

Күн билән түн алмишип туриду. Әтигән, күндүз, кәч һәм түн өткәндә, бир тәвлүк болиду. Күндүзи адәмләр ишләйдү, оқуйду, түндә ухлап, дәм алиду.

Силәр әтигәнлиги, күндүзи вә кәчтә немә қилисиләр?

- Күн билән түн бир тәвлükни тәшкил қилиду.
- Бир һәптидә йәттә тәвлүк бар.

һәптә күнлирини атаңлар.

- Силәр һәптиниң қайси күнлири мәктәпкә барисиләр?
- Қайси күнлири дәрис болмайду? Немишкә шундақ дәп ойлайсиләр?

- Бұғын һәптиниң қайси күни?
- Тұнғұн һәптиниң қайси күни болди?
- Әтә һәптиниң қайси күни?
- Силәргө һәптиниң қайси күни яқиду? Немишкә?

- Һәптиниң қайси күнлири дәм елиш күнлиригә ятиду?
- Дәм елиш күнлирини қандақ өткүзидиғиниңдарни ейтип беріндер.
- Бұғын сешәнбә болса, у чаңда икки күндин кейин қандақ күн болиду?

Тепишкақни тепиңлар:

Адашмастин йәттиси,
Новәтлишип келиду.

Һәптә күнлири календарьлар билән күндилдиктә йезилиду. Улар вақитни планлаш билән мүһим ишларни унтуп қалмаслик үчүн керәк.

Дш	Сш	Чар	Пәй	Жұм	Шән	Йәк
6	7	8	9	10	11	12
13	14	15	16	17	18	19
20	21	22	23	24	25	26
27	28	29	30	31		

Тирәк сөзләр:
аилә, ғәмхорлуқ

Аилә һаяти

Силәр:

- ғәмхорлуқ дегәнниң немә екәнлигини **билидиған болисиләр**;
- өз аиләнлар тоғрилиқ сөзләп беришни **үгинисиләр**.

Һәр адәмниң өз аилиси бар. Аилә – әң үеқин туққан адәмләр. Аилә әзалири бир-бирини һөрмәтләп, ғәмхорлуқ көрситиду.

Мону – Арзигүлниң аилиси.

Рәсимгә қарап, соалларға жавап беринлар.

- Арзигүлниң аилисиниң әзалирини атаңлар.
- Дадиси билән аписи қәйәрдә ишләйдү?
- Бовиси, момиси һәм балилар немә билән шүтүллиниду?
- Арзигүлниң аилиси бир-биригә ғәмхорлуқ қиласыладму?

- Өз аиләнлар тоғрилиқ сөзләп беріңлар.
Аилә әзалирини атаңлар, Уларниң силәргә ким болидиғанлиғини ейтип беріңлар.
- Кәчқурун вә дәм елиш күнлирини қандақ өткүзи- силәр?
- Силәр қандақ ишни биллә қилишни яқтурисиләр?

- Рәсимдикі балиларға қандақ ғәмхорлуқ көрси- тиливатиду?
- Силәр өз аиләнларға қандақ ғәмхорлуқ қили- силәр?
- Йәнә немиләрни қиласайдиғиниңларни ейтип беріңлар.

Ғәмқорлуқ – ярдәм бериш, хәйрихаһлиқ қилиш.

Аилидикі әң муһим һәрмәт – ғәмхорлуқ. Чоңларға ярдәмлишишни, кичикләргә ғәмхор болушни унту- маңлар.

Силәр «Өзәм һәкәидә» бөлигидин:

- оқуғучи дәп кимни атайдиғинини;
- күн тәртиви дегәнниң немә екәнлигини;
- һәптә күнлирини, тәвлүк вақитлирини аташни;
- ғәмхорлуқ дегәнниң немә екәнлигини билдиңлар.

Соалларға жағап беріңлар.

- Һәрбір оқуғучи немини үгиниши керек?
- Күн тәртивигә немишкә әмәл қилиш һажәт?
- Һәптидә нәччә күн бар?
- Айлә дегән немә?

Тапшуруқни орунлаңлар.

- Рәссам қайси вақитни тәсвирлигән? Рәсимвіләр бир-биридин қандақ пәриқлиниду? Чүшәндүрүңлар.

II. МЕНИҢ МӘКТИВИМ

Силәр бу бөләктин:

- мәктәпниң адәм һаятидики әһмийити һәк-қидә билидиған болисиләр;
- «коллектив», «тәртип» дегән сөзләрниң мәнасини билисиләр;
- мәктәп қаидилири тоғрилиқ ейтеп берәләй-диған болисиләр;
- «бехәтәр йол» дегәнниң немә екәнлигини вә бехәтәр йол билән меңишни үгинисиләр.

Мәктәп – ортақ өйүмиз

Силәр:

- мәктәпнин адәм һаятидики әһмийити тоғрилиқ **билидиған болисиләр**;
- мәктәптә кимләрниң ишләйдиғанлиғи тоғрилиқ ейтеп беришни **үгінисиләр**.

Тирәк сөзләр:
мәктәп, муәллим

- Рәсимләрдин немини көрүватисиләр? Өзәңларниң мәктәвинарлар тоғрилиқ немә билдиңлар?
- Балилар мәктәпкә немә үчүн бариду? Силәрниң мәктәптә немә үгәнгіңлар келиду?

Һәммә оқығучи мәктәп қаидисигә әмәл қилишқа вәзипилик.

Мәктәпниң қандақ қаидилиригә әмәл қилип, орунлап жүрисиләр?

- Қолуңларни көтирип, орнуңлардин туруп, соалға қандақ жавап беридиғанлығындарни ейтеп бериңлар.
- Партида қандақ олтириш вә униңға оқуш қураллирини қандақ қоюш керәклигини көрситиңлар.

Мәктәптә немә бар?

Мәктәп – билим ордиси. Униңда йоруқ һәм кәң синип бөлмилири бар.

«Синип» дегән немә дәп ойлайсиләр?

Мәктәпниң рәсимдикі бөлмилири қандақ атилиду? У йәрдә кимләр ишләйдү? Оқуғучилар немә қиливатиду?

Өзәңлар оқыйдиған мәктәпниң қайси бөлмилиридә болдуңлар? Дохтур бөлмиси, китапхана, спортзал нәччинчи қәвәттә орунлашқан? Бу бөлмеләргә қайси вақитта беришқа болиду?

Муәллиминұлар һәм савақдашлириңлар билән биллә мәктәптә йәнә кимләр ишләйдиғанлиғини ениқланылар.

6-дәрис

Тирәк сөзләр:
коллектив, тәртип

Маңа мәктәптә оқуш яқиду

Силәр:

- «коллектив», «тәртип» дегән сөзләрниң мәнасини **билидиған болисиләр**;
- савақдашлириңлар билән өзәңлар тоғрилиқ сөзләп беришни **үгінисиләр**.

- Мәктәпкә тунжыңа қетим кәлгиниңларни ядиңларға чүширип ейтеп бериңлар.
- «Синип», «коллектив» дегән сөзләр немини билдүриду?
- Силәргә дәрис оқуш яқамду?

- Ялғуз оқуш яқамду? Яки топта оқуш яқамду? Немишкә?
- Оқуш қизиқарлық болуш үчүн, синип қандақ болуши керәк?

Коллектив – биллә билим алидиған вә ишләйдиған яки тәпәккүри һәм қизиқиши бир адәмләр топи.

Биллә оқуш, әлвәттә, қизиқарлық. Биллә ишлигәндә, өз ара ярдәмлишиш қаидисигә риайә қилиш лазим. Бу – һөрмәтниң бәлгүси.

Силәрниң синипта қандақ тәртип қаидиси бар?
Чоңларниң ярдимидә топ билән һәм жүп билән ишлігәндә қандақ қаидиләргә риайә қилиш керәклигини оқуңдар.

Топ билән ишләш қаидилири

1. Топта бир адәм жавапкәр болуши керәк.
2. Топта бир нәтижигә йетиш үчүн, **бирлишип ишләш** керәк.
3. Бир адәм сөзлигәндә, башқилири **тиңшиши** керәк.
4. Әгәр чүшәнмисәңлар, **әдәп сақлап**, тәкrap сорашни үгининелар.

Жүп билән ишләш қаидилири

1. Жүпүңлар **билән биллә** ишләңлар!
2. Бириңлар сөзлигәндә, иккинчиңлар **тиңшашылар**.
3. Өз пикринчларни **әдәп сақлап**, алдиrimай чүшән дүрүңлар.
4. Бир-бириңларға **кашила болмай, жым-жит** ишләңлар.

Оқуғучилар пәкәт биллә оқупла қоймайды, улар вақтини көңгүллүк өткүзидү.

Силәрниң синип тәнәпуста немә қилиду? Муәллим силәргә әтрап мұхитни тонуп-билишни үгитиду. Силәргә билим елишқа йәнә ким ярдәмлишиду?

Синипта өзәңларни тутуш қаидиси

1. Савақдишиңдарни һөрмәтләңдер.
2. Мәктәп қаидисигә риайә қилиңдер.
3. Синипниң тазилиғини һәм шәхсий гигиенини сақлаңдар.
4. Чоңларни һөрмәтләңдер.
5. Мәктәп мұлкигә ғәмхорлуқ қилиңдар.

Йәнә қандақ қаидиләрни өзәңлар қошар единәлар?

Һөрмәт билән тәртип-интизам – яхши билим елишниң капалити екәнligини унтумаңлар!

Мәктәп қаидилири

Силәр:

- мәктәп қаидилири тоғрилиқ **билидиған болисиләр**;
- мәктәптиki тәртип қаидисигә әмәл қилишни **үгинисиләр**.

7-дәрис

Тирәк сөзләр:

тәртип, қаидә

Силәрниң йенинчларда дайим адәмләр болиду. Мәктәптә – муәллиминәлар билән савақдашлириңлар. Өйдә – айләңлар. Йезида – хошнилириңлар билән достлириңлар. Автобуста – натонуш йолувчилар.

Һәрқандақ йәрдә тәртип-интизам қаидисигә риайә қилишиңлар керәк. Мәктәпниң тәртивини, тазилиғини сақлашқа колективтикләрниң һәммиси қатнишиду.

«Мәктәп қаидиси» дегинимиз немә? Мәктәп қаидиси немә үчүн һажәт?

Рәсимләргә қараңлар. Қайси рәсимдә мәктәп қаидисигә риайә қилинған?

Мәктәпниң өз тәртип қаидиси бар. Силәр униң хелисини билисиләр һәм униңға беқинисиләр.

Рәсимләргә қараңлар. Рәссамниң қандақ тәртип қаидиси тоғрилиқ ейткүси кәлгән?

Мәктәп қаидиси болмиса, немә болар еди?

Мәктәп қаидилирини сақлаш немә үчүн мүһим?

Мәктәптә вә жәмийәтлик орунда әтрапиңлардикі адемләргә тосалғулук қылмаңлар.

Мәктәпкә бариған йол

8-дәрис

Силәр:

- кочида меңиш қаидисини **билидиған болисиләр**;
- пиядә маңғуучы беғишиләнған йол бәлгүлирини пәриқләшни **үгинисиләр**.

Тирәк сөзләр:

пиядә маңғучи,
бехәтәрлик,
йол бәлгүлири

Силәр – йол һәриkitигә қатнаш-
қучисиләр. Пиядә келиватқанда,
пиядә маңғучисиләр.

Транспорт һайдиғучи транспорти
ни башқуриду.

Адәм тошудиған транспортниң қан-
дақ түрлири бар?

- Өйүңлардин мәктәпкічә болған йолни ядиңлар-
ға чүшириңлар.
- Силәр өйүңлардин мәктәпкічә вә өйүңларға қай-
тидиған йолни ядиңларда сақлап қалдинларму?
- Йолдин өткөндә қандақ хәтәр-
дин сақлинеш керәк?

Немишкә һәммә адәмләр йол ме-
ңиш қаидисигә риайә қилиши ке-
рәк? Сәвәвини чүшәндүрүңлар.

Һәммә пиядә маңғучи билән транспорт жүргүз-
гүчиләр йол һәриkitигә қатнашқучилар болуп һе-
саплиниду. Шуңлашқа адәмләр йол меңиш қаиди-
лиригә әмәл қилиши лазим.

Йол меңиш қайдилиринин «ярдәмчилири» бар.
Улар рәсимләрдә тәсвиirlәнгән.

Пиядә мәни-
диған өткәл

Пиядә меңишқа
рухсат әмәс

Йәр асти
өткили

Пәхәс болуңлар,
балилар!

Светофорниң иши һәккүдә
немә билисиләр?

Йол бәлгүлиригә қараңлар. Улар немини билдүриду?
Мәктәпкә баридиған йолда қайси бәлгүни көрдүңлар?
Һәр бәлгүниң өз рәңги вә шәкли бар. Қизил рәң
хәтәрни билдүриду.

Тротуар дегән немә?

- Балиларниң қайсиси йол қайдисигә риайә қилди? Қайсиси йол қайдисини бузди?
- Оқуғучиға йол қайдисигә әмәл қилиш өз бехәтәрлиги үчүн һажәт екәнлигини қандақ чүшән-дүрүшкә болиду?

Силәр «Мениң мәктебим» бөлигидин:

- мәктәптә оқушниң әһмийити тоғрилиқ;
- биллә оқушниң көңүллүк екәнлигини;
- мәктәп қаидисигә риайә қилишни;
- йолда меңиш қаидисини билдиңлар.

Силәр:

- мәктәп қаидисини түзүшни;
- пиядә маңғучиға беғишиланған йол бәлгүли-рини пәриқләшни үгәндіңлар.

Соалларға жаواп беріңлар.

Мәктәптә кимләр ишләйдү?

Немишкә биллә оқуш қизиқарлық?

Силәр мәктәпнин қандақ қаидилирини били-
силәр?

Йол һәрикитигә қатнашқучилар дәп кимләр-
ни ейтимиз?

Кочини қәйиридин кесип өтүшкә болиду?

Светофорниң қандақ рәңги хәтәрни билдү-
риду?

III. МЕНИҢ АИЛӘМ ВӘ ДОСТЛИРИМ

Силәр бу бәләктин:

- адәм үчүн неминиң қиммәт екәнлигини билидиган болисиләр;
- әң йеқин туққанлириңлар тоғрилиқ ейталаисиләр;
- аилә әзалири бир-биригә қандақ тәмхорлуқ көрситидиғанлығини билидиган болисиләр;
- йеқинлириңларға тәмхорлуқ қилишни үгисиләр;
- аиләвий альбомни биллә көрисиләр;
- аилидә қандақ мәйрәмләр болидигинини билидиган болисиләр.

Мениң аиләм

Силәр:

- «аилә» дегендеги немә екәнлигини **билидиған болисиләр**;
- аиләңлар тоғрилиқ ейтеп беришни **үгинисиләр**.

- Рәсимләргә қараңлар. Мону аилиләр бир-биридин қандақ пәриқлиниду?
- Немишкә урук-туққанлар биллә яшайды дәп ойлайсиләр?

Мақалниң мәнасини чүшәндүрүнлар:

Оғли барниң өзи бар,
Қизи барниң изи бар.

Аилә тоғрилиқ йәнә қандақ мақал билисиләр?

Аилә – әң үеқин түкқан адәмләр. Аилә әзалири бир-биригә ярдәмлишип, ғәмхорлуқ қилиду.

Аилиләрниң һәммиси охашаш әмәс. Улар адәмниң сани биләнла әмәс, өмүр сүрүш әнъәниси биләнму пәриқлиниду. Һәр аилә өз өйидә яки пәтиридә яшайды.

9-дәрис

Тирәк сөз:

аилә

Аилидә өзимизни хәвпсиз һис қилимиз.

- Өзәңларниң аилиси тоғрилиқ сөзләп беріндер. Аиләңларда әң мәхрибан, сахавәтлик инсан ким? Силәр уларни немә үчүн яхши көрисиләр?
- Боваңлар, момаңлар, дадаңлар, апаңлар, ака-ука, һәдә-синәлиңлар һәккидиму ейтеп беріндер.

Дадаңлар билән апаңларниң мәктәптә қандақ оқуғанлиғини сораңлар. Улар өз аилисидә чоңлар билән кичикләргә қандақ ярдәмләшкәнлигини сорап биливелиңлар.

Силәр дадаңлар билән апаңларға ким болисиләр? Боваңлар билән момаңларғычы? Акаңлар билән һәдәңләргиҷу?

Түрәк сөзләр: оғли, қизи, нәвриси, иниси, сиңлиси.

Һәр аилидә өзиниң күн тәртиви һәм қаидиси бар. Аилә әзалири бир-бирини һөрмәтләйдү. Чоңлар кичикләргә ғәмхорлуқ қилиду, кичикләр чоңларни иззәтләйдү.

- Чоңлардин өз аиләңларниң тарихини сораңлар. Аиләвий альбомни көрүп бекіндер.
- Аиләңлар тоғрилиқ һекайә түзүңлар. һекайәңларни синипта сөзләп беріндер.

Әгәр силәр хейим-хәтәргә учрисаңлар, 112 номерға телефон қилиндер.

Аилидики мәйрәмләр

Силәр:

- аилидики мәйрәмләр тоғрилиқ **билидиған болисиләр**;
- аилидики мәйрәмни тәсвиirlәп ейтип беришни **үгинисиләр**.

10-дәрис

Тирәк сөз:
мәйрәм

Бизниң һаятимизда адәттиki күnlәr биләn мәйrәmlik күnlәr бар.

- Мәйрәм дегән немә? Адәттиki күndin мәйrәm күnиниң пәрқи немидә?
- Йеқинда силәрниң аилидә қандақ мәйrәm нишанлиниду?

Мәйrәm – алаһидә күn. Һәр аилиниң нишанлайдыған өз мәйrimi бар. Аилидики мәйrәm һәрқачан алаһидә болиду. Аписи биләn балилири мәйrәmlik дәстихан раслайду. Мәйrәmlik дәстиханға аилиниң әң үеқин туққанлири жиғилиду.

Рәсимләргә қарап, аилә немини нишанлаватқинини ейтип берінлар

Мону рәсимгә қараңлар. Униңда қандақ урпадәт тәсвиrlәнгән? Бу мәйрәм тоғрилиқ немә билисиләр?

Бала дәм туруп, дәсләпки қәдимини басиду. Бу хошаллиқни һәммә аилә тойлайды. «Чушақ кесиш» рәсим-қаидисини атап өтиду. Мошу чағдин тартип, сәбининә һаятида йеңи басқуч башлиниду. У меңишиң үгинип, әтрапини тонушқа баштайту.

- Силәрниң аиләнларда мәйрәмгә қандақ тәйярлиниду?
- Бу күни қандақ оюнлар билән мусабиқиләр өткүзилиди? Музыка қоямду?
- Бир-биригә немишкә соға бериду? Силәр аиләнлардикиләргә қандақ соға тәйярлидинлар?

Мошундақ аиләвий мәйрәмни нишанлаш балиға хошаллиқ беғишилайды. Бу күни бала аилидики һөрмәтни сезиду.

Бизниң елимиздә «Аилә күни» мәйрими сентябрьдә нишанлиниду.

Аилә ғәмхорлуғи

Силәр:

– аилә әзалириға қандақ ғәмхорлуқ қилиш керек екәнлигини **билидиған болисиләр**.

11-дәрис

Тирәк сөз:

аилидики
ғәмхорлуқ

Һәр аилиниң өз паалийити бар. Аилидики әң мүһим тәрбийә – ата-ана балилириниң инақ болуп, бирбиригә ғәмхорлуқ қилишиға бәккөңүл бөлиду.

Ата-ана балилирини һәртәрәп-лимә тәрбийиләп, өсириду. Уларға давамлиқ ғәмхорлуқ қилиду. Бовиси билән момисиғиму ярдәмлишип, шарапт яритип бериши керек. Балилар өй ишлириға һәм чоңларға ярдәмлишиду.

Аиләнларда ата-анаңлар кимләргә ғәмхорлуқ қилиду? Боваңлар билән момаңлар өйдә немә билән шүғуллиниду? Ата-анаңлар билән бова-момаңларни қандақ хошал қилисиләр?

Силәр туққанлириңларға ғәмхорлуқ қиласыләр?
Уларни қандақ ишиңлар билән хошал қилисиләр?

Рәсимләргә қараңлар. Кимниң нәмә қиливатқинини ейтип берин෬лар. Бу ишларни ғәмхорлуққа ятқузушқа боламду? Немишкә?

Хәлқимиздә мундақ мақал бар:

Аилә һөсни һөрмәт.

Мақалниң мәнасини чүшәндүрүнлар.

Аилә – адәмниң әң қиммәт байлиғи. Аилә силәрни һәрқачан қоллайды. Уларни өз утуқлириңлар билән пат-пат хошал қилишқа тиришиңлар.

Силәр «Мениң аиләм вә достлирим» бөлигидин:

- «аилә» дегенниң немә екәнлигини билдиңлар;
- аилидә қандақ мәйрәмләрниң болидиғанлиғини билдиңлар;
- аилидик мәйрәмни тәрипләп ейтишни;
- аилә әзалириға ғәмхорлуқ қилишни үгәндинлар.

Силәр:

- «аилә» сөзиниң мәнасини чүшәндүрүшни билисиләр;
- аилә мәйримини қандақ нишанлашни үгәндинлар.

Соалларға жарап беріңлар.

Аилә деген немә?

Аиләвий мәйрәмниң башқа мәйрәмләрдин қандақ пәрқи бар?

Аилидә қандақ мәйрәмләрни нишанлайду?

Аилә әзалириға қандақ ғәмхорлуқ қилиш керек?

IV. БИЗНИ ҚОРШИҒАН ДУНИЯ

Силәр бу бөләктин:

- упуқниң немә екәнлигини билидиған болисиләр;
- йәрлик жайниң бәлгүлири бойичә упуқ тәрәплирини молжалашни үгинисиләр;
- хәритидин өзәңлар туридиған аһалиик жайни (йезини, шәһәрни) тепип, асасий кочилири билән беналирини, көркәм орунлирини тәрипләп ейталаيسиләр;
- жыл пәсиллириниң алмишишиға бағлиқ йүз беридиған өзгиришләрни ениқлашни үгинисиләр;
- һава райиниң адәм һаятиға қандақ тәсир қилидиғинини билидиған болисиләр.

Молжалаш дегинимиз немә?

12-дәрис

Силәр:

- упуқниң немә екәнлигини **били-диған болисиләр**;
- йәрлик бәлгүләр бойичә упук тәрәплирини молжалашни **үгинисиләр**.

Силәр мәктәпкә баридиған йолуңларни ядиңларда сақлавалдиндар. Әнди қайси йол билән удул меңип, қәйәрдә бурулуш көрәклигини билисиләр. Әтрапиңларни молжаларайсиләр.

Немә үчүн әтрапиңларни молжалашни билишиңлар керәк?

Әтрапиңлардики көзгә көрүнидиған асман билән йәрниң тоқунушқан чеки **упук** дәп атилиду. Упуқниң төрт тәрипи бар: шимал, жәнуп, шәриқ, ғәрип. Уларни Шим, Ж, Шәр, Ғ һәриплири билән бәлгүләйду.

Силәр бурун упук тоғрилиқ аңлиғанму? Рәсимдин упуқни тәпіңлар.

Упуқ тәрәплирини йәрлик бәлгүләр арқылың ениқлашқа болиду. Униң үчүн әтрапиңлардикі бирнәччә бәлгүгө әһмийәт бериш керәк.

 Өйгө қайтидиған йолуңларда әтрапиңларни молжалаш үчүн йәрлик бәлгүләргө қараңлар. Шимал билән жәнупни тепиңлар.

Молжалаш – йәрлик жайда упуқ тәрәплири-
ни пәриқләш.

 Упуқ тәрәплирини ениқладыған әң ишәнчилик қурал – компас.

Компас билән молжалаш болупму деңизчиларға һажәт.

Немә үчүн деңизчи йәрлик бәлгүләргә қарап әтрапини молжалалмайду?

Деңизчиларның деңизға чиқыш алдидики тапшуруқни планлаш пәйти.

- Компасни кимләр һәм немә үчүн қоллиниду?
- Упук тәрәплирини немишкә билиш керәк?
- Упук тәрәплирини қандақ мутәхәссисләр билиши шәрт?
- Упук тәрәплирини қандақ ениқлашқа болиду?

13-дәрис

Тирәк сөз:
туғулған өлкә

Мениң туғулған өлкәм

Силәр:

- «туғулған өлкә» дегэнниң немә екәнлигини билидиған болисиләр;
- өз адресиңдарни, яшайдыған шәһәр яки йезаңдарниң кочилири билән көркәм орунлирини тәрипләп ейтишни үгинисиләр.

«Туғулған өлкә» дегән сөзни қандақ чүшинисиләр? Оюңларни ейтип бериндер.

Һәр адәмниң туғулуп өскән йери Вәтән дәп атилиду. Силәр Қазақстанда туғулуп-өстүңлар. У – силәрниң Вәтининдер. Қазастанда шәһәр билән йеза наһайити көп. Елимизниң пайтәхти – Нұр-Султан шәһири.

- Хәритидин Вәтенимизниң пайтәхти – Нур-Султан шәһирини төпінчлар.
- Силәр қайси шәһәрдә яки йезида яшайдылар?
- Яшайдыған йеринчлар Қазақстаниң қайси вила-йитидә орунлашқан? Хәритидин көрситиңдар.

Силәр туғулуп-өскән өлкәнларда билим елип өсисиләр. Бу йәрдә силәрниң өйүңлар, туққанлириңлар, хошнилириңлар, әң үеқин достлириңлар бар.

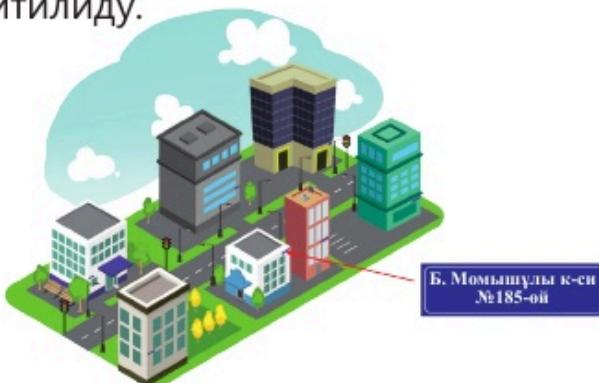
Һәрбир бала туғулған йериниң тарихини билиши тегиш. У йәрдә қандақ муһим вақиәләрниң йүз бәр-гәнлигини вә атақлиқ адәмләрниң яшиғанлиғини билиду. Уларниң өз өлкисиниң тәрәққиятиға қандақ төһпә қошқанлиғини билиши шәрт.

Силәрниң туғулған йеринчларда башқа милләт вәкиллиридин рус, өзбәк, уйғур, татарларму яшайду. Һәммиси бир чаңғирақ астида достлуқ һәм инақлиқта һаят кәчүриду.

Һәр адәмниң өз макан-жайи, йәни адреси бар. Униңда шу кишиниң яшайдыған вилайити, шәһири,

йезиси, кочисиниң нами вә өйи билән пәтириниң номери көрситилиду.

Яшайдиған адресиңларни немә үчүн билиш керәк? Партидишиңлар билән бирлишип, муһакимә қилиндер.

Туғулған йериңлар тоғрилиқ фото тонуштуруулум тәйярланылар.

Вәтәнгә болған муһәббәт туғулған йәрдин башлинидиғанлиғини испатлашқа тиришиңлар.

Өзәңлар яшайдиған шәһәрни яки йезини тәрипләп ейтىңлар. Униң үчүн мону соалларға жавап издәңлар:

- Асасий коча қандақ атилиду?
- Йезаңларда (шәһириңларда) қандақ тарихий орунлар бар?
- Силәр өзәңларниң адресиңларни биләмсиләр?
- Өзәңларниң өйи турған коча қандақ атилиду? Кочиниң немишкә шундақ атилидиғинини ениқлап көрүңлар.

Силәрниң йезаңларда (шәһириңларда) қандақ милләт вәкиллири яшайду? Ата-анаңлардин сорап, биливелиңлар.

Жил пәсиллири

Силәр:

- жил пәсиллириниң немә екәнлигини **билидиған болисиләр**.
- жил пәсиллириниң алмишишиға бағылқ үйүз беридиған өзгиришләрни ениқлашни **үгинисиләр**.

14-дәрис

Тирәк сөзләр:

жил пәсиллири,
баш вақит

- Рәсимләргә қараңлар. Қандақ жил пәсиллири болидиғанлығини ейтип беріңлар.
- Ың жил пәсли кәлгәндә, немини байқашқа болиду? Жил пәсли алмашқанда, адәмләрниң турмуши қандақ өзгириду?

Тәбиәттә дайым өзгириш болуп туриду.

Күз, қишлоғ, әтияз, яз – төрт жил пәсли. Улар давамлиқ алмишип туриду.

Жил пәслиниң алмишишиға бағылқ адәмләрниңму яшаш шарайти өзгириду.

- Рәсимләргә қараңлар. Балилар немә қиливатиду?
- Бу оюнларни қайси жил пәслидә ойнайду? Йәнә қандақ оюнларни билисиләр?

Жилниң һәр пәслидә бош вақтиңдарни қандақ өткүзисиләр?

Бош вақит – иштин бош чағ.

Тәбиәт қойнида өткүзгән дәм елиш жилниң һәр қандақ пәслидә адәмгә хошаллық беғишилайду.

Интернет торидин қишлиқ тәтилни қандақ өткүзүшкә болидиғанлиғи тоғрилиқ әхбарат издәнлар.

Униң үчүн:

- 1) интернет торини қошуңлар;
- 2) издәш варақчисиға «Кочидики қишлиқ оюнлар» дәп йезинىлар.

Башқа балиларниң қишлиқ тәтилни қандақ өткүзидиғанлиғини ениқлаңлар.

Һава райи дегинимиз немә?

Силәр:

- Һава районинң немә екәнлигини **билидиған болисиләр**;
- Һава районинң адәм һаятиға қандақ тәсир қилидиғинини **ениқлашни үгинисиләр**.

- Деризидин талаға қараңлар.
- Бұғұн һава райи қандақ?
- Һава райи дегән немә?

15-дәрис

Тирәк сөзләр:

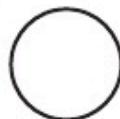
һава райи

Һава райи – йәрлик жайдики һаваниң дәлмошу пәйттики һалити.

Һава райони тәрипләп ейтиш үчүн асмандикі булаттарни, шамалниң чиқишини, ямғур-йешинни, һава температурисини назарәт қилиш керәк. Мутәхессисләр һава райони узақ жиллар давамида күзитип келиватиду. Улар күзитиш нәтижисигә алаһидә бәлгүләрни қолланды.

Рәсимләрдикі бәлгүләргә диққат қилинлар. Асманниң қандақ болидиғинини, ямғур-йешинниң түрини ядинларда сақлаңлар.

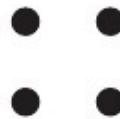
очуқ

булутлуқ

тутуқ

ямғур

қар

Рәсимләргә қараңлар. Һава райиниң өзгириш шараитини кимләрдин билишкә болиду? Әтики вә кейинки күнләрниң һава райини билиш кимләр үчүн мұхим? Адәмләрниң мутәхәссисли клирини атаңлар.

- Һава райини немә үчүн күзитиш керәк?
- Жил пәсиллири алмашқанда, һава райи өзгирәмдү? Немишкә?
- Һава райи адәмләр һаятиға қандақ тәсир қилиду?

Рәсимләргә қараңлар. Мундақ һава райида қандақ кийим кийиш керәк? Немишкә?

- Силәргә қайси чаңда һава райи тоғрилиқ билгінүйлар ярдәмләшкінини ейтип берин්лар.
- Өзәңлар яшайдыған йәрниң һава райини күзитіңлар.

Һава райиниң өзгиридиғанлиғини тәбиэтниң өзимү алдин-ала билдүрәләйдекен. Мәсилән, әгәр булатлар йәр үзидин егиз тұрса, һава райи очуқ болиду. Әгәр қашқачлар құмға еғиниса, ямғұр үеғиши мүмкін.

Силәр «Бизни қоршиған дүния» бөлигидин:

- упуқниң немә екәнлигини;
- «туғулған өлкә» дегенниң немә екәнлигини;
- жил пәсиллирини;
- һава райиниң немә екәнлигини билдиңлар.

Силәр:

- йәрлик бәлгүләр бойичә упук тәрәплирини можалашни;
- адресиңларни, яшайдиған жайниң (йезинин, шәһәрниң) асасий кочилири билән беналирини, көркәм йәрлирини тәрипләп ейтишни;
- һава райиниң адәм һаятиға қандақ тәсир қилидиғинини ениқлашни үгәндидиңлар.

Соалларға жауап беріңлар.

Немә үчүн әтрапни можалашни билиш керәк?
Туғулған өлкә деген немә?

Жил пәсиллири адәмләрниң өмригә қандақ тәсир қилиду? һава райини немишкә билиш керәк?

V. СӘЯНӘТ

Силәр бу бөләктин:

- қедимий адәмләрниң һазирқи адәмләрдин қандақ пәриқлинидиғанлиғини селиштурушни үгинисиләр;
- бизниң ата-бовилиримизниң – сақларниң қандақ яшап, немә билән шуғулланғанлиғини билидиған болисиләр;
- Томирисниң исми тарихқа қандақ киргәнлигини муһакимә қилидиған болисиләр;
- адәмләрниң немә үчүн сәяһет қилидиғиниң ениқлайсиләр;
- Вәтенимиз пайтәхти – Нур-Султан шәһиригә хиялән сәяһет қилисиләр.

Қедимий адәмләр қандақ болған вә қандақ яшиған?

Силәр:

- қедимий адәмләрниң немә билән шуғулланғанлиғини **билидиған болисиләр**;
- қедимий адәмләр билән һазирқи адәмләрниң сиртқи қияпити билән кәспини селиштурушни **үгинисиләр**.

Рәсимләргә қараңлар. Қедимий адәмләрниң һазирқи адәмләрдин қандақ пәрқи бар? Қедимий адәмләрниң қандақ иш билән шуғулланғанлиғини ейтип беринглар.

Қедимий адәмләр

Һазирқи адәмләр

Қедимий адәмләр йәр йүзидә бәк қедимда, Африкида пәйда болған. Улар әмгәк қуралини таштин ясиди. Дәсләпки әмгәк қуралы – чапқу.

У чағда һава райи иссиқ вә нәм еди. Адәмләр явайи өскән өсүмлүкләр билән һайванларниң ари-

16-дәрис

Тирәк сөзләр:

овлаш,
теримчилик,
чапқу

сида яшиди. Улар **теримчилик** билән шуғулланди. Аяллар билән балилар дәрәқләрниң мевисини жиғип, өсүмлүккләрниң йейишкә ярамлық йилтизини колап йеди.

Бирақ адәмләргә гөшму керәк болди. Шунин үчүн әр кишиләр **аң овлашқа** маслашти. Овчилар асасән мамонтларни овлиди.

Теримчилик

Мамонт

Чапқу

Рәсимләргә қараңлар. Мамонтни ялғуз адәм овлаламду? Қедимий овчиларниң мамонтни қандақ овлиғанлиғини пәрәз қилип сөзләп беринෑлар.

Чапқунин յадимиидә немә қилишқа болиду дәп ой-лайсиләр?

Мәтингә бағылқ әрсимләрни пайдилинип, қандақ вақиәләрни тәсәввур қылғанлиғиңларни ейтип беринෑлар. Қедимий адәмләрниң немә билән шуғулланғанлиғини сөзләп беринෑлар.

Қедимий адәмләр шуғулланған овчилик билән теримчилик кәспи назир барму? Мисал кәлтүрүңлар.

Сақлар деген кимләр?

Силәр:

- сақларниң немә билән шуғуланғанлиғини **билидиған болисиләр**;
- сақлар һаятини тәрипләшни **үгинисиләр**.

17-дәрис

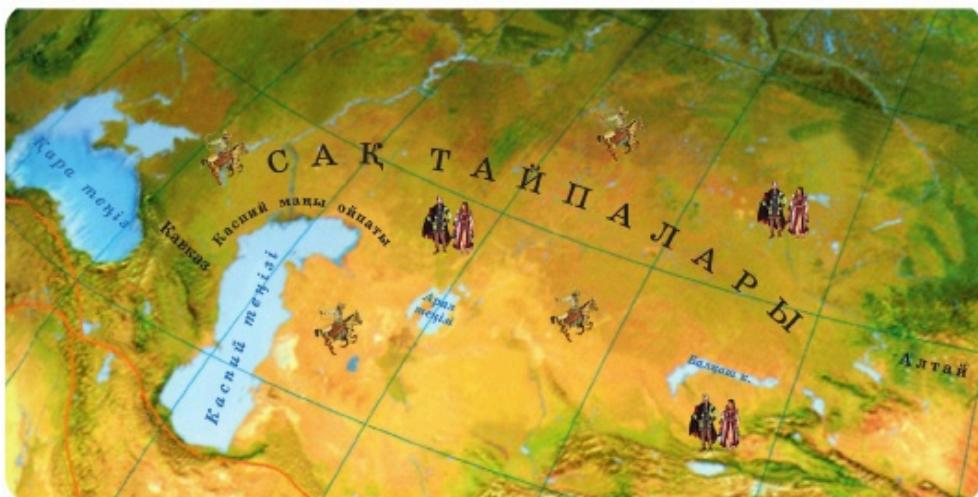
Тирәк сөзләр:

көчмән, ата-бова,
сақлар

«Ата-бова» деген сөзни қандақ чүшинисиләр?

Бәкму қедимий заманда Қазақстан территориясидә **сақ** деген қәбилә болған. Улар – бизниң әждаатлиримиз. Сақлар Қара деңиз билән Алтай төғинине арисида яшиған.

Сақ қабилилири маканлиған йәрләрни хәритидин төпин්лар.

Сақ қабиилириниң бәзилири көчмән болған. Улар мелиға отлақ издәп, бир йәрдин иккинчи йәргә көчүп турған. Көчмән сақларниң турушлуқ өйи – кигиз өй болған.

- Сақлар қандақ мал бақти? Бийә билән төгә сүти-дин қандақ шипалиқ уссулуқ тәйярлиди?
- Тұрмушта қандақ улақларни пайдиланған?

Сирдәрияниң қирғақлирида олтирақлашқан сақлар деханчилиқ биләнму шуғулланған. Улар қара буғдай, буғдай, териқ тәргән. Лайдин вә яғачтін өйләрни салған.

Сақлар әмгәк қураллирини, қурал-ярақ билән зенәтлик буюмларни ясиған. Бу буюмларда асасән һайванлар тәсвирләнгән.

Рәсимләргә қараңлар. Немишкә сақлар сәнъити «һайван тәсвиридә» берилгән дәп ойлайсиләр? Ейтеп берин්лар.

Сақлар өз йерини сөйүп, уни дүшмәндін қоғиди. Сақлар балилирини кичик чеғидила атқа мингүзүп, оқя етишқа үгәтти.

Рәсимдикى сақларниң қурал-ярақлири билән кийимирини тирәк сөзләрни пайдилинип атаңлар.

Tirək səzлər: оқя билән оқ, шәмшәр, атлик әскәр, пәпүклүк баш кийим, савут.

Дунияда әң биринчи сақларла атта чепип келиветип, оқя етишни билди. Улар ян-йекиға һәр икки қоли билән бирдәк оқя аталиған.

Сақлар немишкә мәһир чәвәндаz һәм мәргән оқячилар болди? Партидишиңларниң пикрини тиңшашылар.

18-дәрис

Тирәк сөз:
жәң

Сақ падиша аял Томирис

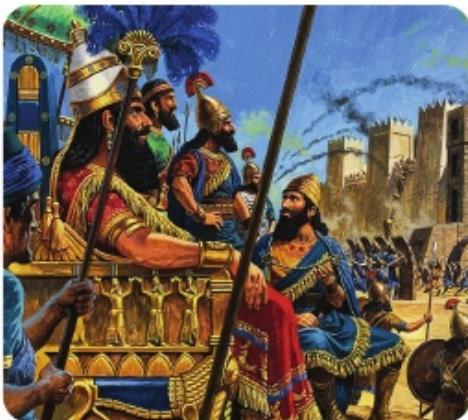
Силәр:

- Томирис падиша аял тоғрилиқ **билидиған болисиләр**;
- мәнбәләрдин Томирис һәккүдә әхбарат издәшни **үгинисиләр**.

Томирис падиша аял тоғрилиқ немә билисиләр?

Сақ падиша аяли Томирисниң исми тарихта сақлинип қалды. Униң тоғрилиқ тарихчи Геродотниң әмгәклиридин билимиз. Падиша аял жасур жәңчі болған. Бәш йешида ат минип, оқя етишни үгәнгән.

Парс падишаси Кир

Кир немишкә өзинин ғәлибә қазинидиғанлиғиға ишәнди?

Геродотниң ейтишичә, падиша аял Томирис рәхбәрлигидики сақ әскири парсларға қарши чиқты.

Еғир жәндә Кирниң әскири йеңилди. Шундақ қи-
лип, сақлар өз әркинлиги үчүн күришип, Вәтинини
дүшминидин қоғдал қалди.

Немишкә сақлар парсларни йәнди дәп ойлай-
силәр? Уни испатлайдиған үч жұмлә түзүп, сөзләп
бериңлар.

Сақ падиша аял Томирис

Tırap сөзләр: Томирис, көп әскәр, қурал-ярақ, қалқан,
шәмшәр, оқя билән оқ, пәпүклүк баш кийим, сәлтәнәтлик
кәмзул.

Рәсим бойичә Томирис билән сақ әскирини тәрип-
ләп ейтиңлар.

Сөһбәтлишиңлар. Силәр Томиристин парслар би-
лән жәң алдида вә жәңдин кейин немә тоғрилиқ
сориған болаттиңлар?

Силәргә Томирисниң қандақ хусусийити яқиду?

Адәмләр немә үчүн сәяһет қилиду?

Тирәк сөзләр:

туризм,
сәяһет,
экскурсия

Силәр:

- туризм дегендинең немә екәнлигини **билидиған болисиләр**;
- туризм мәхситигә қарап хәритә **түзәләйсиләр**.

Силәр турист болуп көрдүүларму? Әгәр турист болуп көргөн болсаңлар, қәйәргө барғанинчларни са-вақдашлириңларға сөзләп беринлар.

«Туризм» сөзи французчә «tour» – «сәяһет» де-гән сөздин чиқкан.

Туризм – бу адәмләрниң башқа мәмликәтләр-гә яки өз йеримизниң мәлум бир йәрлиригә сәя-һет қилип бериши.

Туризмниң асасий мәхсити – саламәтликни ях-шилаш, дәм елиш, спорт билән шуғуллиниш, йеңи һәм қизиқарлық йәрләрни тонуп-билиш.

Туризм сағлам һаят тәрзини сақлашқа ярдәмлишиду. Адәмләр тәбиити гөзәл йәрләргә сәяһәткә бариду.

Туризм – дәм елишниң әң яхши түри. Биз дәм елишимизни туғулған өлкимизгә сәяһәттин башлайли.

- Сәяһәткә қандақ транспорт билән чиқышқа болиду?
- Қәйәргә беришқа болиду?
- Сәяһәткә чиққанда немә һажәт болиду?
- Турист қандақ кийим кийиши тегиш?
- Сәяһәттә қандақ қаидиләргә риайә қилиш керәк?

Силәр туристлиқ сәяһәткә чиқмақчи болдуңлар. Өзәңлар билән биллә чоқум елиш керәк болған нәрсиләрниң тизимини түзүңлар. Неминиң анчә лазим болмайдынини тоғрилиқ ойлинин්лар.

Туризмниң сағламлаштуруш, тонушуш, спортлуқ түрлирини тәсвирләйдиған рәсимләрдин коллаж ясанғлар.

Партидишиңлар билән биллә «Қандақ сәяһәткә яки қәйәргә экскурсияғә чиқышни арман қилисиләр? Немишкә?» дегән мавзуда диалог түзүп сөзлишиңлар.

Тирәк сөз:
пайтәхт

Нур-Султан – Қазақстаниң пайтәхти

Силәр:

- Нур-Султан шәһириниң көркәм йәрлири билән **тонуши силәр**;
- Қазақстан пайтәхти тоғрилиқ ижадий ишларни орунлашни **үгинисиләр**.

Вәтенимизниң пайтәхти Нур-Султан шәһири тоғрилиқ немә билисиләр? Өз оюндарни ейтеп беріңдер.

Елимизниң пайтәхти – Нур-Султан шәһири. У Есил дәриясиның бойына орунлашқан.

Пайтәхтниң символи – «Бәйтерек» монументи. Униң шәкли зор бәйтерек бешидики алтун күнгә охшайды.

Бәйтерек тоғрилиқ ривайәттә: «Һаятлиқ дәриғи – Бәйтерек дәрияниң қирғиғида өсиду. Униң йилтизи чоңқур тартип, учи асманға тақишиду. Жилиға бир қетим учуп келидиған самрук құш тухумини басқанда, хәвпсиз һәм тинич орун издәйдү. Мана шу самрук хүшбой йәрдә өскән бәйтерек дәриғиниң бешиға тухум бесипту» – дәйду.

Бәйтерек тоғрилиқ ривайәтни чоңларниң ярдими билән қошумчә әхбараттын тепип оқуңдар.

Нур-Султанда алаһидә шәкилдик чирайлиқ белалар наһайити көп.

Йәнә қандақ гөзәл имарәтләрни билисиләр?

Разимәнлик вә келишим сарийи пирамидиға охшайду

«Ханшатыр» имарити – алип чедир

«Ханшатырниң» ичидә немә бар екәнлигини қошумчә әхбараттин биливениләр.

«Думан» оюн-син мәркизидә океанариум орунлашқан. Бу йәрдә океанлар билән деңизларда яшайдыған һаятлиқ егилири бар. Улар: деңиз юлтузи, акула, деңиз ат беліғи, һәрхил белиқлар.

«Думан» оюн-син мәркизи

Нур-Султан шәһири жилдин-жилға көркәмлишиватиду. 1999-жили шәһәргә «Дуниявий шәһәр» дегән алий нам берилди.

Мәтингики рәсимләрни пайдилинип, партидышыңлар билән биллә елимизниң пайтәхтигә сәяһәт қилиңлар. Нур-Султан шәһириниң көркәм йәрлирини бир-бириңларға тәрипләп беринлар.

Силәр «Сәяһәт» бөлигидин:

- қедимий адәмләрниң һазирқи адәмләрдин қандақ пәриқләнгәнлигини;
- ата-бовилиримиз – сақларниң қандақ яшап, немә билән шүғулланғанлиғини;
- падиша аял Томирисниң исми тарихта қандақ қалғанлиғини;
- адәмләрниң немишкә сәяһәт қилидиғанлиғини билдиңлар.

Силәр:

- сақлар һаяти билән Томирис падиша аял тоғрилиқ һекайә қилишни;
- туризм мәхситидә хәритә сизишни;
- Вәтенимиз пайтәхти Нур-Султан шәһиригә хиялән сәяһәт қилишни үгәндидиңлар.

Мән немә үгәндим, немә билдим?

1. Рәсим бойичә қис-
қа һекайә түзүңлар.

Тирәк сөзләр: аң,
овлаш, өңкүр, әмгәк,
нәйзә, чапқу, мамонт.

2. Қедимий адәмләр бармақлири арқылы қиын
саналиди. Улар һесаплашниң аддий арифмети-
килиқ йоллириниму билди. Қандақ ойлайсиләр,
қедимий адәмләр қошуш билән елишниң қайси-
сины пат-пат пайдиланды? Мисал кәлтүрүп, дә-
лилләңлар.

3. Ребусни йешиңлар. Йешими бойичә икки
жұмлә түзүңлар.

VI. ҮРП-АДӘТ ВӘ ЕГИЗ ӘДӘБИЯТИ

Силәр бу бөләктин:

- қандақ мәмлікәтниң мұстәқил дәп һесап-линидіғанлиғини билидиған болисиләр;
- Қазақстаниң Түғи билән Гербини пәриқ-ләшни үгинисиләр;
- Қазақстан территориясидики қедимий яз-милар тоғрилиқ билидиған болисиләр;
- қедимий мәдәнийәт ядикарлығи «Алтун адәм» билән тонушисиләр.

Мустәқил Қазақстан

Силәр:

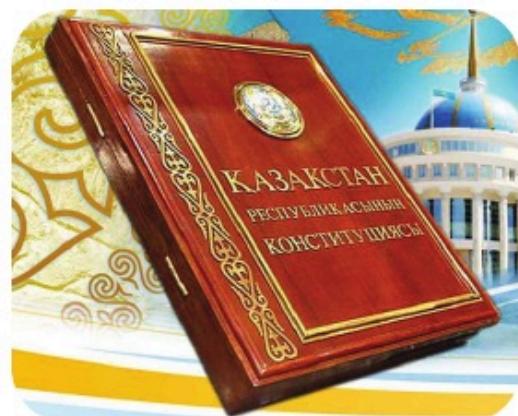
- мустәқил мәмлиқәтниң бәлгүлирини (рәмзлирини) **билидиған болисиләр**;
- Мустәқил Қазақстан тоғрилиқ коллаж ясашни **үгинисиләр**.

«Мустәқил мәмликәт» дегән сөзни аңлиғанда, қандай пикирдә болдуңлар?

Қазақстан 1991-жили 16-декабрьда мустәқил мәмликәт болди. Мустәқил мәмлиқәтниң өз чегариси, дәләт тили, рәмзлири, Конституцияси, пайтәхти, миллий валютиси бар. У башқа мәмлиқәтләргә бекінда әмәс, мустәқил болуши керәк.

1992-жили 4-июнда Мустәқил Қазақстанниң дәләтлик йеңи рәмзлири – Тұғ, Герб, Гимн қобул қилинди (рәсим 65, 66-бәтләрдә).

1995-жили 30-августта мәмлиkitимизниң асасий Қануни – Конституцияси қобул қилинди. Конституциямиздә Қазақстан пухралириниң һоқуқлири билән вәзипилири йезилған.

21-дәрис

Тирәк сөздәр:

Мустәқиллік,
Конституция,
миллий валюта

Елимизниң пайтәхти –
Нур-Султан шәһири.

1993-жили 15-ноябрьда Қазақстанниң миллий валютиси – тәңгә муамилигә чүшти.

Мустәқил Қазақстанниң Түнჯә Президенти – Нұрсұлтан Назарбаев.

Қазақстан Жүмһурийитиниң ғазирқи Президенти – Қасым-Жомарт Тоқаев.

Партидишиңлар билән «Мустәқил Қазақстан» дегендән мавзуға диалог түзүнләр. Униңға қандақ соалларни қояттыңлар?

Дәрисликтиki мәтинг һәм рәсимләрни пайдилинип, Мустәқил Қазақстан тоғрилиқ кластер түзүнләр.

Кластерни қандақ түзиуду? Ақ варақниң оттурысиға «Мустәқил Қазақстан» дәп мавзусини йеziңләр. Мавзуни дүгләккә елип, мәтингә бағлиқ чүшәнчиләрни күн нури охшаш тарқитыңлар. Уни безәңлар.

Елимниң дөләтлик рәмзлири

Силәр:

- дөләтлик рәмzlәрниң немә екәнligини **билидиған болисиләр**;
- елимизниң Туғини, Гербини, Гимнини пәриқләшни **үгинисиләр**.

«Рәмз» дегән сөзниң мәнасини қандақ чүшини силәр? Мошу сөз билән жұмлә түзүңлар.

Һазир дунияда 200дәк мәмликәт бар. Уларниң һәрқайсисиниң дөләтлик рәмзлири бар. Қазақстан Жүмһурийитиниң рәмзлиригә Туғ, Герб, вә Гимн ятиду.

Рәмзлиrimizni тәрипләйли.

Қазақстанниң Туғи көк рәңлиқ. Көк рәң очуқ асманни билдүри-
ду. Туғниң оттурисида алтун Күн (Қояш) тәс-
вирләнгән. Униң астида дала қираны пәрваз қилива-
тиду. Туғниң четигә миллий ойма-нәқиши селинған.

Қандақ ойлайсиләр, дала қираны немини билдүриду?

Қазақстан Гербиниң оттурисида аилә бәлгүси –
чаңғирақ орунлашқан. Чаңғирақниң икки тәрипи дә
қанатлық тулпарлар тәсвирләнгән.

22-дәрис

Тирәк сөзләр:

мәмликәтлик рәмз-
ләр, Туғ, Герб, Гимн

Немишкә Гербимизда чаңғирақ билән қанатлиқ тулпарлар тәсвиrlәнгән? Ойлинип ейтеп бериңлар.

2006-жили 7-январьда Қазақстанниң Гимни қобул қилинди. Униң асасиға «Мениң Қазақстаним» нахисинин мәтини елинди.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ГИМНІ

Әннің жазған: Шымкі Қалдапқов

Сөзін жазғандар: Жұмекен Нажімеденов, Нұрсұлтан Назарбаев

Алтын күн аспаны,
Алтын дан дастаны.
Ерліктің дастаны
Еліме қараашы!
Ежелден ер деген
Данқымыз шықты гой.
Намысын бермеген
Қазагым маңыты гой!

Қойырмасы:

Мениң елім, мениң елім,
Гүлің болып етпемін,
Жырың болып төгілемін, елім,
Туган жерім мениң – Қазақстаним!

Үрлакқа жол ашқан
Кен-байтақ жерім бар,
Бірлігі жарасқан
Тауелсіз елім бар.
Қарсы алған уақыты
Маңғылқ доссыздай.
Біздің ел бакытты,
Біздің ел осындей!

Қойырмасы:

Мениң елім, мениң елім,
Гүлің болып етпемін,
Жырың болып төгілемін, елім,
Туган жерім мениң – Қазақстаним!

Дөләтлик Гимн хәлиқара мусабиқиләрдә спортчилиrimiz мұкатланғанда, башқа мәмликтеләр рәhbәрлири билән учришишларда орунлиниду.

Гимн йәнә қандақ чағда орунлинидиғинің мисалларни көлтүрүңлар.

Дөләтлик рәмzlәр – дөләтниң мустәқиллигини билдүридиған бәлгүләр. Уларни биз наһайити һөрмәтләймиз.

Рәмzlәрдә берилгән нәқишлир қазақ хәлқиниң мәдәнийити билән әнъәнисини символлуқ рәвиштә тәсвиrlәйду.

Жумhурийитимизниң Гимнини қанун бойичә қандақ тиңшаш керәк? Чүшәндүрүп ейтеп бериңлар.

Қазақстан – көпмилләтлик мәмлиқәт. Бу йәрдә 130 дин ошуқ милләт вәкиллири яшайды. Жүмһурийитимиздә дәләтлик тил – қазақ тили.

Рәсимдә дуния мәмли-кәтлириниң туғлири тәс-вирләнгән. Бизниң жүм-һурийитимизниң Туғини тәпінұлар. Уни қандақ бәл-гүсигә қарап пәриқли-гиниңдарни ейтеп бе-риңлар.

Берилгән нахша құрлиридин Қазақстан Жүмһури-ити Гимниниң сөзлирини ениқлаңлар:

Қайда жүрсең атамекен,
Көкейінде жатады екен...

* * *

Менің елім, менің елім,
Гүлің болып егілемін...

Партидишиңлар билән биллә жүмһурийитимиз Гимни тоғрилиқ диалог-сөһбәт түзүңлар.

Һазир пәқәт дәләтләрниңда әмәс, шәһәрләрниңму туғи билән герби бар. Өзәңлар яшайдыған вила-йәтниң туғи билән гербини тәпінұлар. Уларни (рәң-гини, элементлирини вә уларниң немини билдүри-диганлиғини) тәрипләп ейтип беріңлар.

23-дәрис

Тирәк сөзләр:
әхбарат, йезиқ,
пиктография

Қедимий йезиқлар

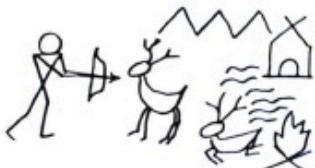
Силәр:

- Қазақстан территориясики қедимий йезиқлар тоғрилиқ **билидиған болисиләр**;
- қедимий йезиқларни йезип **үгінисиләр**.

Йезиқ немә үчүн керәк дәп ойлайсиләр?

Адәм бирдинла һәрипләр билән язмиди. Авал адәмләр рәсимлик йезиқ – пиктографияни ойлап тапти. Улар бир-биригә рәсимләр арқылы әхбарат бәрди. Рәсимләрниң ярдими арқылы мәлум бир вақиәләр һәккىдә һекайә қилишни үгәнді.

Йезиқниң (язминин) муәллипи немә тоғрилиқ ейткүси кәлгинини чүшәндүрүп көрүнләр.

Партидишиңларға рәсимлик хәт йезиңлар.
У силәрниң немә ейтмақчи екәнлигинарни чүшәндиму?

Адәмләр рәсимлик йезиқтін немишкә баш тартти дәп ойлайсиләр?

Қедимда адәмләр тамғилар (бәлгүләр), андин һәрипләр билән йезишни үгәнді.

Уни лай тахтиларға, яғач қовзиғиға, ташқа, қәғәзгә вә башқа нәрсиләргә язған.

Лайдиқи
йезиқ

Қейиннин қовзифи-
дикі йезиқ

Таштиқи йезиқ

Лайға, қейиннин қовзифиға, ташқа йезилған язмиларға қарап, уларни дәрислигіндер билән селиштуруңдар. Немишкә йезиқни қәғәзгә язған қолайлық?

Бизниң түркій ата-бовилиримиз өз елипбәсіні (алфавит) кәшип қылған. У 38 бәлгүдин ибарәт.

Ол һөкүмдарлириниң һөрмитиге таҳтиташларға йезилған түркій язмилар близгичә йетип көлди.

Түркійләр һөкүмдари
Билгे хақанға беғишлиланған
ядикарлиқтикалықи йезиқ

Орхон-Енисей бәлгүлири	Авағлиқ оқулуши	Орхон-Енисей бәлгүлири	Авағлиқ оқулуши
Ճ Ճ	а з (e)	» ڙ ڙ	ନ ନ'
ମ ମ	ମି (e)	ڙ ڙ	ନ
୦ ୦	୦ ଯ	ନନ୍ନନ୍ନ	ନ'
ପ ପ	ପ ତ	ଶ	ପ (ନା)
ବ ବ		୧୧୦୦	କ କ'
ର ର		୧୧	ପ ପ'
ଗ ଗ		୭୭	ର
ଲ ଲ		୨୨୧୨	ର'
ଢ ଢ		୩୩	ସ
ତ ତ		୫୫	ସ'
ତୁତୁତୁ		୬୬୬୬୬	ତ
ତୁତୁତୁତୁ		ହହହହ	ତ'
ତୁତୁତୁତୁତୁ		୧୧୨୨	ଚ ଚ'
ତୁତୁତୁତୁତୁ		୨୨୨୨	ଶ
ତୁତୁତୁତୁତୁ		୨୨୨୨	ଶ'
ତୁତୁତୁତୁତୁ		ମ	ଷଷ୍ଷ, ଲିତ'
ତୁତୁତୁତୁତୁ		୭୭୭୭୭୭	ନିତ, ନିତ'
ତୁତୁତୁତୁତୁ		୩୩୩୩୩	ନିଚ, ନିଚ'
ତୁତୁତୁତୁତୁ		ମମମମ	ରତ
ତୁତୁତୁତୁତୁ			ଏନ୍ଦରମନିକ ବାଲୁପାଳି

Кедимиң түркійләрниң
елипбәси

Йәр йүзидә дәсләпки йезиқ 5 000 жил бурун пәйда болған. Лекин биз шу вақитқичә болған вақиәләрніму яхши билимиз.

Алимлар йезиқ пәйда болғичә яшиған адәмләрниң қандақ өмүр сүргөнлигини қәйәрдин билгән дәп ойлайсиләр? Өз оюнларни ейтىңлар.

Хатасини тұзитиңлар. Түркій язмилар лай тахтиларға йезилди. Йәр йүзидә дәсләпки йезиқ 3 000 жил бурун пәйда болған.

Пиктографияниң бәзибир түрлири һазирму қоллинилиду. Мәсилән, йол бәлгүлири. Униңда қандақ рәсимлик йезиқ қоллинилидиғанлиғини ениқлаңлар.

«Алтун адәм» немишкә дөләтлик рәмзгә айланди?

Силәр:

- тарихий ядикарлиқ дегәнниң немә екәнлигини **билидиған болисиләр**;
- «Алтун адәм» тоғрилиқ ейтишни **үгінисиләр**.

Тарихий ядикарлиқтар һәкүидә немә билисиләр?
Мисалларни кәлтүрүңлар.

Тарихий ядикарлиқ – тарихий вақиәләргә мұнасивити бар беналар, ядикарлиқтар һәм һәйкәлләр.

Қазақстандикі Ишиктә қорғинини дүния тонуиду. Алимлар уйәрдин сақ шаһзадисиниң сүйигини тапти. Уни «Алтун адәм» дәп атиди. Шаһзадиниң кийими билән қурал-яриғи алтун безәкләр билән безәлгән.

24-дәрис

Тирәк сөз:
қорған

Ишиктә қорғини

Шаһзадиниң бешида узун кәлгән баш кийим болған. Кәмзули билән өтүги ушшақ алтун безәкләр билән нәқишлинип, теридин тикилгән. Йениға қиличи билән хәнжири биллә йәрләнгән.

Униң буюмлирида илпиз, арқар, ат һәм қүш тәсвиrlәнгән. Сақлар қурали билән кийимики һайван, қушларниң тәсвири җәңчини дүшминидин қоғдайды дәп ишәнгән.

Илпиз

Арқар

«Алтун адәм»

«Алтун адәм» қазақ хәлқиниң азатлиқ һәм әркінлик символиға айланди.

«Алтун адәм» тоғрилиқ ривайәт бар. Чоңларниң ярдими билән қошумчә әхбараттын төпип оқуңлар.

Экскурсия йетәкчиси – экскурсия паалийитиниң мәнири. У – тарих, мәдәният вә географияни яхши өзләштүргән мұтәхәссис. Адәмләр билән тил тепишишни билиду. Қизиқ һекайиләрни ейтип, тиңшиғуиға тәсир йәткүзиду.

Силәрни мирасғаһниң экскурсия йетәкчиси дәйли. Дәрислиktиқи рәсим бойичә «Алтун адәмниң» кийими билән қуралини тәрипләп ейтىңлар.

«Алтун адәмниң» йенидин күмүч легән төпилған. Униң тегидә 26 бәлгү бар. Бирақ у техи оқулмиди.

Сақ зәргәри «Алтун адәмниң» кийими билән қуралини немишкә һайван билән қушниң тәсвирилири билән безиди дәп ойлайсиләр?

Мән немини үгәндим, немини билдим?

1. Тирәк сөзләрни пайдилинип, қедимиң адәмләрниң немә билән шуғулланғанлиғи тоғрилиқ һекайә түзүңлар.

Тирәк сөзләр: иссиқ климат, чапқы, ов, теримчилик, мамонтлар.

2. Рәсимгә қараңлар.
Падиша аял Томирисниң қияпитини еғизчә ейтеп берин෬лар.

3. Туризм мәхсәтлирини рәсимләр билән мувапиклаштуруңлар.

Дәм елиш

Спорт билән шуғуллиниш

Йеңини тонуп-билиш

Тетиклишиш

4. Қәйәргә сәяһәткә чикишқа болидиғанлиғи тоғрилиқ достуңларға мәслихәт берин෬лар. Немишкә силәр униңға бу йәргә беришни тәвшийә қилидиғинин෬ларни чүшән-дүрүңлар.

5. Рәсимләргә қараңлар. Нур-Султан шәһиридә орунлашқан көркәм жайларни ениқлаңлар вә уларни атаңлар.

6. Жүпүңлар билән мусабиқә оюнини өткүзүңлар. Мустәқил дәләтниң бәлгүлирини (рәмзлирини) ким көп билиду?

7. Дуния герблирининә ичидин Қазақстан Жұмбырийитиниң Гербини төпнілар. Уни қандақ бәлгүлиригә қарап ениқлиғиниңларни ейтіңлар.

8. Соалларға жавап беріңлар.

1) «Мустәқил мәмлікәт» дегенни қандақ чүшәндинелар? 2) «Һайван тәсвиридә» ясалған буюмларда қандақ һайванлар тәсвиrlәнгән? 3) Немә үчүн сақлар қуралири билән кийимлирини һайван тәсвири билән нәқишилігән? 4) Қедимий адәмләрниң дәсләпки йезиғи қандақ болди?

Силәр «Урп-адәт вә еғиз әдәбияти» бөлигидин:

- қандақ мәмлікәтни мустәқил дәп атай-диғинини;
- дәләтлик рәмзләрниң қандақ болидиғи-нини;
- қедимий адәмләрниң йезиқни немә билән язғанлиғини;
- Ишиктә қорғинидин тепилған қезилми-ни немишкә «Алтун адәм» дәп атайдиғинини билдиңлар.

Силәр:

- Қазақстанниң мустәқиллиги тоғрилиқ ей-тишни;
- Қазақстанниң дәләтлик рәмзлирини башқа мәмлікәтләрниң рәмзлиридин пәриқләшни;
- қедимий язмиларни тәсвирләшни;
- қедимий тарихий ядикарлиқ «Алтун адәм-ни» тәрипләшни үгәндидиңлар.

VII. ТААМ ҢӘМ УССУЛУҚ

Силәр бу бөләктин:

- саламәтлигимизгә қандақ таамларниң пайдириқ екәнлигини муһакимә қилисиләр;
- қедимий адәмләрниң ғизалиниши немишкә вә қандақ өзгәргәнлигини билидиған болисиләр;
- адәмләрниң немишкә сода билән шуғулланғанлиғини ениқлашни билидиған болисиләр;
- адәм ойиниң чәксизлигини, бәзидә халиған нәрсәңларни таллавелиш керәклигини үгінисиләр.

Мениң саламәтлигим. Мән қандақ ғизалинимән?

Силәр:

- ғизалиниш тәртивиниң немә екәнligини билидіған **болисиләр**;
- тоғра ғизалиниш үчүн озуқ-тұлұкни таллашни **үгинисиләр**.

26-дәрис

Тирәк сөз:

ғизалиниш

Тоғра ғизалиниш силәрниң саламәтлигіндерниң яхши болуши билән боюңдарниң өсүшигә тәсир қилиду.

Униң үчүн озуқ-тұлұкларни дуруслап таллашни билиш керек. Озуқ-тұлұкларға көктат, мевә, тухум, гөш, белиқ, данлиқ зираәтләр билән сүт, қетиқ ятиду. Улардин нан, шорпа, ботқа пиширип, сәйләрни қилиду. Турақлиқ тамақлининиң күндиліктика тәртивини билгән дурус.

Рәсимләрдә Арманиң наштилиқ, чүшлүк, пешинлиқ вә кәчлик таамтизимлиги (меню) тәсвиrlәнгән.

Нашта тамақ

Чүшлүк тамақ

Пешинлиқ ғиза

Кәчки тамақ

Адилниң нашта, чүшлүк, пешинлиқ вә кәчки тамаққа немә ичип-йегинини ейтеп беріңілар.

- Жәдвәлгә қараңдар. Қандақ тамақлар саламәттіліккө пайдилиқ? Бу озук-тұлұкләрдин қандақ тамақларни тәйярлайду?
- Немишкә вақти-вақтида тамақлиниш керек? Чүшәндүрүп ейтіңдар.

Озук-тұлұкләр	Организмға қандақ пайдиси бар?	Немә тәйярлашқа болиду?
	Көзниң көрүшини яхшилайду	
	Жүрекниң ишини яхшилайду, чишларни пухтиладай	
	Устиханни вә чишни пухтиладай	
	Устиханни вә чишни пухтиладай Жүрек соқушини вә терини яхшилайду	

Физалинишқа беғишлиланған таамлар билән уссулуқтар таамтизимлиги дәп атилиду.

Асийәмниң қандақ физалинидиғиниға диққет қилиңдар. Асийәмгә қандақ мәслиніт бәрген болаттыңдар?

Нашта

Чүшлүк тамақ

Пешинлиқ ғиза

- Савақдашлириңлар билән һәр күни қандақ ғизалинип, қандақ пайдилиқ тамақ йәйдіғиниңларни муһакимә қилиңлар.
- Бирдин көп тамақ йейишкә боламду? Немишкә?

Кәчки тамақ

- Мәктәп ашханисиниң таамтизимлигигә сәп селиңлар. Ашпәздин таам билән шәrbәтниң пайдиси һәққидә сораңлар.
- Дурус ғизалиниш тоғрилиқ әхбаратни рәсим көрүнүшидики таамтизимлиги арқылық көрситиңлар.

- Ғиза алдида қолунчларни жуюңлар!
- Көктатлар билән мевиләрни яхшилап жуюп үәнлар!
- Қосиғиңлар тойғиңчә йемәңлар!
- Тамақни бир вақитта йейишкә адәтлининиңлар!
- Ғизаниң хилму-хил болуши саламәтликни мустәhkәмләшкә ярдәмлишиду.

Тирәк сөзләр:
я, оқ

Қедимий адәмләрниң һаяти қандақ өзгәрди?

Силәр:

- қедимий адәмләрниң ғизалиниш түри немишкә вә қандақ өзгәргинини **билидиған болисиләр**;
- қедимий адәмниң таамтизимлигини түзүшни **үгинисиләр**.

Қедимий адәмләрниң немә билән озуқланғинини ядиңларға чүшириңлар. Улар тамақни қандақ төпип йеди?

Дәсләп адәмләр таамни тәбиий һалитидә хам истимал қилди. Тамақни отта пиширип йәшни пәйдин-пәй үгәнди. Отни пайдилиниш тәбиәт һадисилирини чүшинишкә имканийәт яратти.

Чақмақ чеқип, йәргә чүшкәндә, қуруп кәткән дәрәқләр көйди. Өрт пәйда болди. Адәмләр көйүватқан дәрәқ шахлиридин от туташтурди. Улар отни өчүп қалмисун дәп, кечә-күндүз күзәтти. От өчүп қалса, һаят кәчүрүш қийинлишатти.

- Немишкә? Ойлинип жавап беринлар.

Рәсимдин қандақ тәбиәт һадисисини көрүватисиләр?
Тәрипләп ейтиңлар.

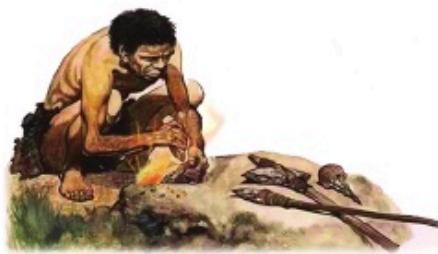
Схемиға қараңлар. Адәмләрниң отни пайдилинишқа башлиши қандақ имканийәтләрни пәйда қилди? Пикриңларни ейтнүлар.

Адәмләр от туташтурушни үгәнгичә, узақ вақит кәтти.

Рәсимләргә қараңлар. Адәмләр от туташтурушниң қандақ усуллирини ойлап тапқынини ейтип беринүллар.

Кейинирәк адәмләр лайни отта пишириш арқылы қача ясашни үгәнді. Отта пишқан қача-қомучиниң пухта һәм униндин су ақмайдығинини байқиди. Мундақ қачини отқа қоюп, суюқ тамақ пиширишқа әплек болди.

Әсирләр өтти. Йәр үзидики зор музлуклар еритгәндегендеген кейин, дәриялар билән көлләр пәйда болди.

Бу қедимий адәмләрниң ғизалинишиға қандақ тәсир қилди дәп ойлайсиләр?

Йәр йүзи иссишқа башлиғандын кейин, мамонтлар қирилишқа башлиди. Жұгрұқ һайванлардин буғилар билән кейикләрла қалды. Уларни овлаш овчиларға асан болмиди. Шунлашқа овчилар я билән оқни кәшип қилди.

Рәсимгә қараңылар. Қедимий адәмләрниң йәнә немиләрни овлиғинини пәрәз қилип ейтиңлар.

Адәмләр немишкә йеңи нәрсиләрни кәшип қилди?
Булар адәмниң һаятиға қандақ өзгиришләрни елип кәлди?

Қедимий адәмләрниң ғизалиниш түри қандақ өзгәрди?
Тамақ тәйярлашниң қандақ усуллири пәйда болди?

Қедимий адәмләрниң таамтизимлигини түзүңлар.
Улар жиққан мевә-чевиләр билән йилтизларни таамтизимлигигә қошушни унтуманлар.

Адәмләр дайим сода қилдиму?

Силәр:

- ахчиниң қандақ пәйда болғиниң **билидиған болисиләр**;
- содиниң қандақ чиққинини **чүшәндүрәләйдиған болисиләр**.

28-дәрис

Тирәк сөзләр:

товар, ахча

Рәссимләргә қараңлар. Қедимиң адәмләр өзлиригә лазим нәрсиләрни өсүмлүктөр билән һайванлардин алди. Адәмләр немини өстүрүп, немиләрни ясиғинини ейтип беринчлар.

Вақит өткәнсири, адәмләр қолдин ясиған буюмлирини, баққан мели билән тәргән ашлиғини өзлиригә лазим нәрсиләргә алмаштуруушқа башлиди.

Товар алмаштуруш мана шундақ пәйда болди.

**Товар – алмаштурушқа яки сетишқа
беғишиләнған мәһсулат.**

Бәзи чағда товарни товарға қолму-қол алмаштуруш мүмкін болмиди.

Рәсимләргө қарап, немишкә шундақ болғинини чүшәндүрүңдар.

 Бу әһвалда товар алмаштуруш мүмкінмү? Мундақ әһвалда немә қилиш керәк?

Қолда бар товарни алмаштуруш үчүн, башқа бир товарни тепиш керәк болди. Мундақ товар – ахча. Хәлиқ арисида терә, туз, мал ахча һесавида маңди. Шуниндін кейин адәмләр ахча сүпитетідә алтун, күмүч парчилирини қолланды.

 Немишкә алтун билән күмүч узақ вақит давамида ахча сүпитетідә қоллинилди?

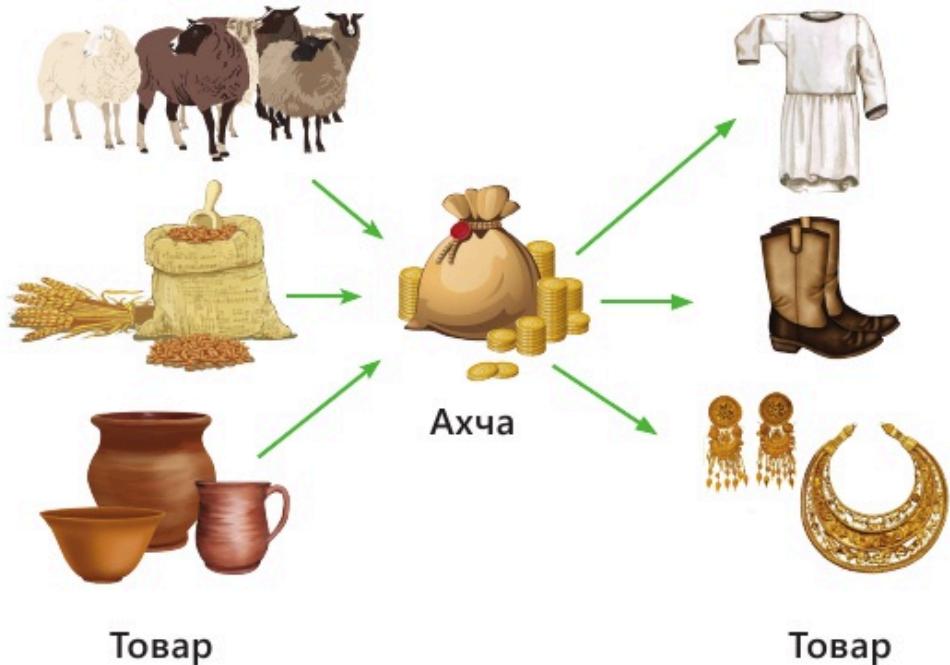

Схема бойичә содинин, товарларни сетиш билән сетивелишниң қандақ маңғанлиғини чүшәндүрүүлар.

Кейинирәк адәмләр товар сетивелиш үчүн қәфәз ахча билән төмүр тийинларни қоллинишқа башлиди. Һазир қәфәз ахча билән бир қатарда электронлуқ ахчиму қоллинилиди.

Төмүр ахча билән селиштурғанда, қәфәз ахча билән электронлуқ ахчинин қандақ пәрқи бар?

Бизниң еһтияжымиз билән имкани- йитимиз

Тирәк сөзләр:
еһтияж,
ресурслар

Силәр:

- «еһтияж» дегендегүң немә екәнлигини билидиған болисиләр;
- халиғиниңларниң һәммиси әмәлгә ешип-ашмайдығанлығини **ениқлай-силәр**.

Һәр адәмгә һәр күни наһайити зәрүр, униңсиз һечнәрсә қиласалмайдыған нәрсиләр көп. Уларни атаңлар.

Еһтияж – бирнәрсигә муһтажлик, зәрүрийәт.

Адәмләргә тاماқ, кийим, аяқ кийим, турушлуқ өй вә башқылар интайин һаҗәт.

Рәсимләрдикى истимал қилинидиған нәрсиләрни атаңлар. Уларниң турмушта немә үчүн керәк екәнлигини ениқлаңлар.

Адәмләр лазимлиқ нәрсиләрни сетивелишқа хиражәтни нәдин алиду? Уни аиләңлардикি чоңлардин сорап биливениңлар.

Силәргә сехиргәр учришип қалди дәйли. У силәрниң һәркәндақ тилигинىларни орунлимаңчи. Өзәңларға һажәт (өзәңлар халайдиған) 10 нәрсини йезинىлар.

Силәр адәм еһтияжиниң чәксиз екәнлигини билдиңлар. Амма ресурслар чәклик.

Ресурслар – мәбләғ (ахча), запаслар, кирилләр.

Бизгә немини сетивелиш керәк, немини сетивалмаслиқ керәк дегән таллаш пат-пат пәйда болиду.

Мону нәрсиләрниң һәммисини сетивелишқа балиниң ахчиси йетәмдү? Немишкә шундақ ойлайдиғинىларни чүшәндүрүңлар.

Сетивалидиған нәрсини таллашқа бағлиқ һаятта учришидиған әһвални достлириңлар билән биллә ойнап көрситиңлар.

Барлық ресурс чәклик. Силәрдә халиған нәрсәңларниң һәммиси болуши мүмкін әмәс!

Силәр «Таам вә уссулуқ» бөлигидин:

- саламәтликкә қандақ таамларниң пайдилиқ екәнлегини;
- қедимий адәмләрниң ғизалиниши немишкә вә қандақ өзгәргәнлегини;
- ахчиниң қандақ пәйда болғинини;
- адәмләрниң немишкә сода билән шуғулланғанлиғини;
- адәм ойиниң чәксизлегини, сетивелиштин авал таллаш керәклигини билдиңлар.

Силәр:

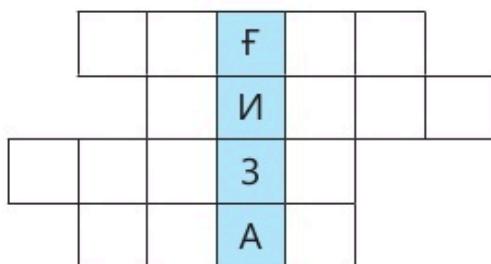
- дурус ғизалинишниң таамтизимлигини түзүшни;
- қедимий адәмләрниң таамтизимлигини түзүшни;
- содиниң: товарни сетиш билән сетивелишниң қандақ әмәлгә ашидиғинини үгәндидиңлар.

Мән немини үгәндим, немә билдим?

1. Кроссвордни йешиңлар.

- 1) Чайнайсәну, бирақ жутмайсән,
Тұтсаң, пакиз қолда тутқайсән.
- 2) Шехи – төмүр, йопурмиғи – күмүч, мевиси –
алтун.
- 3) Өзи мөкүп туриду, сақили чиқип туриду.
- 4) Қени бар, жени йоқ.

2. Ребусни йешиңлар. Ребусниң йешимиини чүшән-
дүрүңлар.

3. «Несаплайли» сәрләвхиси.

Қолуңларда 100 тг бар. Силәргә 2 дәптәр би-
лән қәләм сетивелиш керәк. Бир дәптәр 20 тг,
қәләм 50 тг туриду. Қолуңларда нәччә тәңгә қали-
ду? Униңға йәнә немә сетип алалайсиләр?

VIII. ТЕНИ САҚНИҢ – ЖЕНИ САҚ

Силәр бу бөләктин:

- гигиена дегендегің немә екәнлигини билидіған болисиләр;
- саламәтликни күтүш үчүн қандақ қаидиләргө риайә қилиш керәклигини билисиләр;
- өйдә бехәтәрликни қандақ сақлаш керәк екәнлигини вә қандақ әһвалда дәрру ярдәм көрситидіған орунлар билән хәвәрлишиш лазимлиғини ениқлайсиләр;
- тәбиәттә сәйлә қылғанда риайә қилидіған бехәтәрлик қаидисини түзүшни үгинисиләр.

Мениң саламәтлигим. Шәхсий гигиенам

Силәр:

- «гигиена» дегендегүйнің немә екәнлигини **билидиған болисиләр**;
- шәхсий гигиенаңларни сақлашниң муһимлиғини **үгінисиләр**.

Тирәк сөз: гигиена

Силәр мектептә оқуисиләр. Бир йеринде адәм саламәтлигиге қандақ тәсир қилидиғинини ейтип беринде.

Рәссимләргә қараңлар. Уларниң адәм саламәтлигиге қандақ тәсир қилидиғинини ейтип беринде.

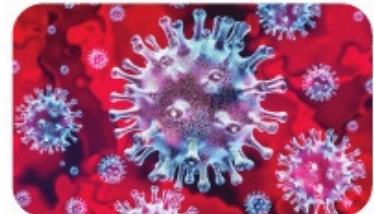

Гигиена қаидисиге риайә құлмиса, немә болидиғинини молжалап ейтинде.

«Гигиена» дегэн сөзниң мәнасини луғаттин били-
велиңлар.

Бәзидә тени сақ адәм ағриқ
адәмдин кесәл жуқтурувалиду.
Униң қандақ болидиғинини ей-
тип беріңлар.

Адәмниң өз саламәтлигини күтмиғинидин ағриқ
пәйда болиду.

Өз организмиңларни ағриқтун қандақ қоғдаш
керек?

Рәсимгә қарап, һәрхил ағриқларниң қәйәрдин пәйда
болидиғини тоғрилиқ hekайә тұзұңлар.

АҒРИҚ ҚӘЙӘРДИН ПӘЙДА БОЛИДУ?

- Мәхсус тазиланған яки қайнитилған су ичинлар.
- Бөлмәңларни шамалдитип туруңлар.
- Мевә вә көктатларни жуып йәнелар.
- Өйүңларни һашарәтләрдин қоғдаңлар.
- Шәхсий гигиенаңларни сақлаңлар.

Өйдә қандақ хәвп-хәтәр болуши мүмкін?

Силәр:

- өйдә бехәтәрлигіндарни қандақ сақлаш керәк екәнligини **билидиған болисиләр**;
- дәррү ярдәм көрситидиған орунлар билән қандақ хәвәрлишиш керәклигини **үгинисиләр**.

Рәсимләргә қараңлар. Мәтинни оқуп, соалларға жавап беринлар.

Һәр өйдә наһайити зәрүр нәрсиләр көп. Улар: турмуш нәрсилири, қача-қомууч, жиһаз вә башқилар. Булар адәмниң еһтияжини өтәп, әмгигини асанлаштуриду. Лекин зийини тәгмәсلىк һәм вә бехәтәрлик үчүн, уларни дурус қоллиниш керәк.

- Рәсимдикі нәрсиләр адәмгә қандақ пайда кәлтүриду?
- Буларниң ичиждә қайсилири хәтәрлик болуши мүмкін?

Өйдикі нәрсиләрниң хәвп туғдуридиғинини билиш үчүн, уларни дурус қоллинишниң қаидилирини түзәйли.

Рәсимдин учлуқ вә өткүр нәрсиләрни төпип, атаңлар. Уларни дурус қоллиниш қаидисини ойлап төпиндер.

31-дәрис

Тирәк сөз:

бехәтәрлик

Өйдикі дора-дәрманға беғишиләнған қутида дора көп. Өйни тазилайдиған һәрхил турмуш қураллири билән һашарәтләрни зәһәрләшкә беғишиләнған дориларни қәйәрдә сақлаш керәк?

- Дориниң тәмини тетип көрүшкә боламду?
- Турмушлуқ химияниң қақпиғини ечишқа боламду? Немишкә?

- Рәсимдә қандақ электр қурали тәсвирләнгән?
- Униң қандақ пайдиси бар?
- Электр қураллириниң адәмгә кәлтүридиған хәвпиму бар. Дурус пайдиланмиған әһвалда, ток уруп, от кетиши мүмкін. Рәсим бойичә hekайә түзүңлар.

Мәнъий қилидиған бәлгүләргә қарап, уларниң немини билдүридиғинини чүшәндүрүңлар.

Бу қаидиләргә нәмишкә риайә қилиш керәклигини чүшәндүрүңдер.

Натонуш адәмгә йолимаңлар!
Натонуш адәмгә ишикни ачмаңлар!
Натонуш адәм билән сөзләшмәңлар!
Натонуш адәм билән һечқастан һеч йәргә бармаңлар!
Натонуш адәм билән лифтқа биллә кирмәңлар!

Дәрру ярдәм көрситидиған орунларниң хәвәрлишиш телефонлирини ядиңларда сақлаңлар!

101 – от өчириш хизмети

102 – полиция

103 – чапсан ярдәм

104 – газ хизмети

112 – қутқузуш хизмети

Тирәк сөз:
паалийәтләр
қаидиси

Тәбиәткә чиққанда өзәңларни қандақ тутушуңлар керәк?

Силәр:

- тәбиәтниң немишкә «Йешил өй» дәп атилидигинини **билидиған болисиләр**;
- тәбиәткә сәйлигә чиққанда риайә қилинидиған бехәтәрлик қаидисини түзүшни **үгинисиләр**.

Тәбиәт бизгә немә бериду?

Тәбиәт – бизниң яшаватқан «Йешил өйүмиз». Язлиқ тәтилдә сәйлигә чиқимиз. Биз қушлар, һайванлар маканлайдиған дунияға киримиз. Улар яп-иешил дәрәқләрниң, хилму-хил өсүмлүкләрниң падишалиғида өмүр сүриду.

«Йешил өйдә» өзимизни тутуш қаидисини түзәйли.

Бу асасий вә муһим қаидә!

Партидишиңлар билән биллә сәйлидин қалған қалдуқларни немә қилиш керәк екәнligини муһакимә қилиңлар. Қарариңларни синипта ейтىңлар.

Рәсимләргә қараңлар (97-бәт). Орманда жүргәндә немә қилишқа болмайдығиға бағлиқ «болмайду» дегән сөз билән аяқлишидиған 5 бехәтәрлик қаидисини түзүңлар.

Рәсимләргә қараңлар. Кимниң һәрикити дурус? Кимниң дурус әмәс? Немишкә екәнлигини чүшән-дүрүңлар.

Партидишиңлар билән тәбиәттә немә қилиш ке-рәклигини муһакимә қилиңлар.

Ата-бовимизниң тәбиәтни асриғинини ядин-лардин чиқармаңлар. Улар өзлирини Йәр-аниниң балиси һесаплиған. Шундақла тәбиәт билән уйғун һаят кәчүрүшкә тиришқан. Тәбиәткә зиян кели-діған ишларға йол қоймиған.

Йәр – бизниң ортақ, умумий өйүмиз!

Йәр шарини қоғдайли!

Тәбијаткә чиққанда һаятлиқ егилиригә ғәмхорлуқ қилишни унтумаңлар!

Мән немини үгәндим, немини билдим?

1. Рәсимләргә қараңлар. Пайдилик таамға ятидиған озук-түлүкни атаңлар. Организмға зиян қандақ таамларни көрүватисиләр?

2. Жүплүк иш. Мақалларни оқуп, чүшәнгиниңларни достуңларға ейтип беріңлар.

- Қанаәт қосақ тойдураг.
- Өзи тойсимиу, көзи тоймас.
- Керәк ташниң еғирлиғи йоқ.

3. Рәсимләргә қараңлар. Шәхсий гигиена қаидисини түзүңлар.

4. Тирәк сөзләрни қоллинип, қедимий адәмләр һаяти-дики өзгиришләр һәкүмдә һекайә түзүңлар.

Тирәк сөзләр: от, ялқун, лайдин ясалған қача, оқ билән я, сал вә қолвақ.

5. Дунния мәмликтәлири валютилириниң арисидин Қазақстан Жүмһурийитиниң ахчисини төпнүлар. Уни қандақ бәлгүлиригә қарап пәриқлигиниңларни ейтнүлар.

**6. Жүплүк иш. Мону бәлгүләрниң немини билдүри-
диғинини савақдишиңларға чүшәндүрүңлар.**

Силәр «Тени сақниң – жәни сақ» бөлигидин:

- шәхсий гигиениға риайә қилишниң мүһим екәнлегини;
- өйдикі өз хәвпсизлигіндарни қандақ сақлаш йоллирини;
- тәбиәткә ғәмхорлуқ билән қарашниң мүһимліғини билдиңлар;

Силәр:

- шәхсий гигиениға риайә қилиш арқылық саламәтликниң яхши болидиғинини;
- турмуш нәрсилеририни қоллининш бехәтәрлигини;
- тәбиәткә сәйлә қылғанда өзини тутуш тәртивини йезишни үгәндіңлар.

Тест тапшуруқлири

1. Һәр оқығучи билиши лазим:

- а) күзитишни, дикқат билән тиңшашни, әстә сақлашни үгиниш;
- ә) қаидигә риайә қилишни үгиниш;
- б) яхши оқуш.

2. Күн тәртивиниң рети:

- а) әмгәк, дәм елиш вә тамақлиниш;
- ә) дәм елиш вә әмгәк;
- б) дурус ойлаштурулған дәм елиш вә әмгәк.

3. Монуларниң қайсисиға ғәмхорчи болалайсиләр:

- а) адәмләр билән һайванларға;
- ә) адәмләргә, һайванларға вә нәрсиләр билән мұлұкләргә;
- б) һайванларға вә нәрсиләргә.

4. Мәктәптә ишләйдіған адәмләрниң мутәхәссислигини көрситиңдер:

- а) муәллим, ашпәз, китапханичи, дохтур;
- ә) муәллим, деңизчи, геолог;
- б) дохтур, инженер, ашпәз, юрист.

5. Мәктәптиki вә жәмийәтлик орунлардики әдәплик қаидиси:

- а) қаттық сөзләш;
- ә) лазим болғанда орнидин туруш;
- б) әтраптиki адәмләргә кашила болмаслиқ.

6. «Пиядә маңғучилар өткили» бәлгүсіні көрситиңдер:

A

Ә

Б

7. Этраптика көзгө көрүнидиған асман билән йәрниң тоқунушқан чеки ... дәп атилиду:

- а) упуқ;
- ә) шимал, жәнуп, ғәрип, шәриқ;
- б) йәрлик нишанлар.

8. Компасни тәләп қилидиған мұтәхәссисликни көрситіңдер:

- а) муәллим;
- ә) дохтур;
- б) деңизчи.

9. Һава райини молжалаш үчүн:

- а) булутларни, шамални құзитиш керәк;
- ә) ямғур-йешинни, һава температурисини құзитиш керәк;
- б) һәммә жавап дурус.

10. Турушлуқ җайни, кийим билән тәнниң тазилиғини туруш ... дәп атилиду:

- а) гигиена;
- ә) тәртип;
- б) саламәтлик қаидиси.

11. Адәмниң дәсләпки әмгәк қурали қандақ аталди?

- а) палта;
- ә) чапқы;
- б) қирғуч.

12. Сақ падиша аял:

- а) Зарина;
- ә) Сара;
- б) Томирис.

13. Нур-Султан шәһиридә орунлашқан имарәт:

- а) Ханшатыр;
- ә) Көктөбә;
- б) Медев.

- 14. Хәлиқ арисида терә, туз, мал ... һесавида мәниду.**
- а) товар;
ә) ахча;
б) содигәр.
- 15. Чапсан ярдәм хизмити билән қайси номер арқилиқ хәвәрлишишкә болиду?**
- а) 101;
ә) 102;
б) 103.
- 16. Дөләтниң графикилық рәмзи:**
- а) Түғ;
ә) Герб;
б) Гимн.
- 17. Қедимиң үзеншиси:**
- а) пиктография;
ә) палеография;
б) петроглиф.
- 18. Мәтингни оқуңлар: «Адәмләр лайни отта пиширип, қача ясашни үгәнди. Бундақ қача отқа қоюп, суюқ тамақ пиширишқа әплек болди». Гәп немә тоғрилиқ болуватиду?**
- а) кийим;
ә) от;
б) сапал.
- 19. Саламәтликкә пайдилиқ таамларни көрситиңлар:**
- а) газланған уссулуқлар;
ә) сүт, тухум, көктат.
б) күмурс-күмурс яңио.
- 20. Явайи һайванлар билән қушларни овлашни мәхсәт қилған адәмләрниң қедимиң ... кәспи:**
- а) теримчилик;
ә) һүнәрвәнчилик;
б) овчилик.

ГЛОССАРИЙ

Аилә – туққан, йеқин адәмләрниң биллә өмүр сүрүши.

Ахча – төләм сұпитидә пайдилинилидиған металл (төмүр) вә баһалиқ қәғәзләр.

Арқар – Мәркизий Азияның тағлиқ тәвәлиридә маканлайдиған қой тәхлит явайи һайван.

Ата-бова – дадилиқ урук тәрипидин алғандыки әждатлар.

Әхбарат – қоршиған дуния тоғрилиқ мәлumat.

Бекітірлік – айрим адәмниң, жәмиийетниң, мәмликәт мәнпәәтлириниң һәрхил хәвптин қоғидиши.

Билгә хақан – адәмниң исми, түркійләр һөкүмдари.

Бош вақит – адәмниң иштин бош пәйти.

Валюта – мәмликәтниң ахча бирлиги.

Гигиена – тәнни, кийимни, турушлуқ өйни таза тутуш.

Гимн – дәләтлик рәмз.

Ғемхорлуқ – ярдәм бериш, хәйрихаһлиқ қилиш.

Ғизалиниш тәртиви – ғизалиниш вақти, ғизалиниш вақтиниң арилиғи.

Дөләтлик рәмзләр – дөләтниң мәхсус бәлгүлири.

Еһтияж – адәмниң һаяти билән риважлинишиға лазим қандақту бир зәрүрлүк.

Жәң – уруш.

Йеза – кичик аһалилық жай

Йезиқ, язма – шәртлик графикилиқ бәлгүләрниң ярдими арқылы әхбарат бериш усули.

Коллектив – биллә билим алидиған вә ишләйдиған яки тәпәккүри һәм қизиқиши бир адәмләр топи.

Конституция – дөләтниң асасий қануни.

Көчмән – көчүп-қонуп жүридиған хәлиқ (йеза, булут).

Күн тәртиви – әмгәк, дәм елиш вә ғизалиниш тәртиви.

Қайдә – адәмниң паалийити тоғрилиқ көрсәтмиләр яки тәвсийәләр.

Қорған – қедимий қабирләрниң топа яки таш дөгиси.

Қоршиған муһит – адәмниң яшаватқан муһити: тәбиәт, адәмләр, һайванат вә өсүмлүк дунияси.

Қутқузуш хизмети – кәспий нүктида көрситилидиған тәдбирләр системиси.

Молжалаш – өзиниң турған йерини ениқлаш.

Мустәқиллік – хәлиқниң, дәләтниң яки әлниң айрим болуши.

Мутәхәсислик – мәлум бир кәсипниң түри.

Овчилиқ – адәмниң қедимий кәспи, явайи һайванлар билән қушларни овлиши.

Оқ – яниң оқи.

Пиктография – қедимий язминиң рәсимлиқ түри.

Рәмз (символ) – қандақту бир тәсвирниң яки нишаниң пәриқлиқ бәлгүси; қандақту бир идеяниң әмәлгә ешиши.

Ресурслар – ахчилиқ хиражәт, баһалиқ нәрсиләр, запаслар, әхбарат мәнбәлири, кишим (мәсилән, тәбиий ресурслар).

Сақлар – қедимий заманда Қазақстан территориясидә яшиған көчмән қабилицеләр.

Саламәтлик – адәм организминиң өз хизметини дурус атқуруши.

Саламәтликни чиниқтуруш – ағриқ-силақта қарши туруш иқтидарини көтиришкә беғишлиған тәдбирләр системиси.

Сәяһет – көрүп-билиш, тонушуш үчүн спорт-

луқ вә башқа мәхсүттә қандақту бир йәргә сәпәргә чиқиши.

Сәнъет – қоршиған дунияни көркәм образлар билән тәсвиrlәйдиған ижадий әсәр.

Сода – товар, мулазимәт, баһалиқ нәрсә, ахча алмаштуруш.

Тамақлиниш тәртиви – тамақлиниш вақти, тамақлиниш вақтининә арилиғи.

Тарих – болуп өткән вақиәләрни тәтқиқ қилидиған пән.

Тәртип – билим елишта, әмгәк қилишта, оюн ойниғанда сақлинидиған мәлум бир қаидиләрниң рети. У мәктәптә, өйдә, жәмийәтлик орунлардиму бар қаидиләр.

Теримчилик – қедими адәмниң кәспи, тәйяр таамлири: явайи йилтизларни, мевә-чевиләрни вә б. терип йейиши.

Товар – башқа нәрсигә әркин алмаштурушқа болидиған һәрқандақ нәрсә.

Тұғ – дәләтлик рәмз.

Тұғулған өлкә – адәмниң туғулуп-өскән йери.

Туризм – адәмниң башқа мәмликтәкә яки мәлум бир йәргә сәяхәт қилиши.

Упук – әтрапиңлардикі көзгө көрүнидиған асман билән йәрниң тоқунушқан чеки.

Хәритә – Йәр шариниң мәлум бир масштаб билән қәғәзгө чүширилгән тәсвири.

Чапқу – қедимий адәмниң таш қурали.

Шәһәр – жирик аһалилық жай.

Экскурсия – тарихий орунларни, мирасғаһни коллектив билән зиярәт қилиш.

ӘДӘБИЯТЛАР ТИЗИМИ

1. Артықбаев Ж.О., Прманов Ә. Қазақстан тарихы (ғылыми-әдеби басылым). Алматы: Атамұра, 2013.
2. Веревочкин Н. Родина мамонтов. Алматы: Атамұра, 2016.
3. Веркина А. Времена года. М., 2019.
4. Гаврюшин М. Физическое развитие детей и подростков школьного возраста. Самара, 2018.
5. Епифанова О. Детям про гигиену. В погоне за вредными микробами. М.: Эксмо, 2019.
6. Жұмаханов Т. Ежелгі Қазақстан. Алматы: Аруна, 2013.
7. Жұмаханов Т. Қазақ хандығы. Алматы: Аруна, 2013.
8. Сен білесің бе? Энциклопедия. Алматы: Аруна, 2017.
9. Иващенко А., Белялов О. Қазақстан гүлдері. Фотоальбом. – Алматы: Атамұра, 2012.
10. Ильин М. Сто тысяч почему. Рассказы о вещах. М.: Русское слово, 2016.
11. Балаларға арналған дүниежүзі картасы. Алматы: Аруна, 2015.
12. Кенжеахметұлы С. Жеті қазына. Алматы: Ана тілі, 2015.
13. Кенжеахметұлы С. Қазақтың салт-дәстүрі (орыс және ағылшын тілінде). Алматы: Атамұра, 2015.
14. Қазақстан мәдениеті. Алматы: Аруна, 2007.
15. Қемеков Б. Шығыстың ұлы ғалымдары. Алматы: Аруна, 2007.
16. Құнанбаев А. Жыл мезгілдері. Алматы, 2017.
17. Правила дорожного движения для детей: сборник/ сост. Е. Позина. М.: Стрекоза, 2014.
18. Сегізбайұлы К. Қазақтың ұлттық тағамдары. Қазақ дастарқанының салты. Алматы: Атамұра, 2011.

19. Сләмбекова Н. Қазақстанның табиғат ғажайыптары. Алматы: Аруна, 2008.
20. Шалаева Г. Тәрбиелі балаларға арналған жол жүру ережелері. М.: Малыш, 2009.
21. Бабадан қалған байлығым. Қазақ мақал-мәтедері/ құрастырған К. Сегізбайұлы. – Алматы: «Атамұра», 2014. – 408 б.

<http://bilimainasy.kz>

<http://mirznanii.com>

<http://sacralkazakhstan.kz/> // Қазақстанның ұлттық қа-зыналары

<http://sacredplaces.kz/> // Киелі Қазақстан

<http://tarih.spring.kz/ru/>

<http://www.csmrk.kz/index.php/mnu-exposition/mnu-virtual-obzor> Қазақстан Республикасының Орталық мем-лекеттік мұражайы

<http://www.tarih-begalinka.kz>

<http://www.tarih-begalinka.kz/>

<http://www.world-globe.ru>

<https://childdevelop.ru/articles/upbring/2486/> Бала-ларға отбасының маңызы мен рөлі туралы әңгімелейміз
https://detskiychas.ru/tag/rasskazy_o_shkole/ Балаларға мектеп туралы.

Бала уақыты

<https://e-history.kz/ru/>

https://go.mail.ru/search_video

<https://ru.wikipedia.org>

<https://www.tarikh.kz/>

www.kazedu.kz

www.syl.ru/article

Оқуш нәшри

**Турмашева Ботагөз Қадырқызы
Салиш Салтанат Салишқызы
Мирук Татьяна Николаевна**

ДУНИЯТОНУШ

Умумий билим беридіған мектеппің 1-синипи үчүн дәрислик

Тәһрират башлиғи *M. Мәһәмдинов*
Муһәррири *P. Мичитова*
Техникилік муһәррири *Ұ. Рысалиева*
Компьютерда сәхипилигін *C. Түлегенова*

Теришкә 25. 05. 2021 берилди. Нәширгә 18. 08. 2021 қол қоюлди. Формати 70x100 $\frac{1}{16}$.
Офсетлик нашир. Оффсетлик қағаз. Шәртлік басма тавиғи 9, 10. Несапқа елинған басма тавиғи 4, 72.
Тиражи 2000 нұсха. Бүйрутма № 6123.

«Атамұра» корпорациясы» ЖЧШ, 050000, Алмута шаһири, Абылай хан проспекти, 75.
«Атамұра» корпорациясы» ЖЧШнің Полиграфкомбинаты, Қазақстан Жүмһурийити,
050002, Алмута шаһири, Мақатаев кочиси, 41.

